

Klaudia Kwiecińska
DONERSZTIK IN JENDRZEW
Podróż po dawnym żydowskim Jędrzejowie

Klaudia Kwiecińska

DONERSZTIK IN JENDRZEW

Podróż po dawnym żydowskim Jędrzejowie

Na podstawie materiałów z wystawy czasowej
„Donersztik in Jendrzew. Żydzi w Jędrzejowie”
w Muzeum im. Przytkowskich w Jędrzejowie
(IX 2022 – V 2023)

Kraków 2024

© KLAUDIA KWIECIŃSKA, 2024

All rights reserved

REDAKCJA, OPRACOWANIE HISTORYCZNE, PROJEKT OKŁADKI / EDITED BY

Klaudia Kwiecińska

KOREKTA / PROOF-READING

Dorota Dawid, Joanna Śliwa, Paulina Linek

SKŁAD / COMPOSITION

Justyna Kastelik

Cytowane fragmenty „Księgi Pamięci jędrzejowskich Żydów” – przekład / Translation of „Jędrzejow Memorial Book”

Klaudia Kwiecińska (jęz. hebrajski / Hebrew language)

Michał Maziarz (jęz. jidysz / Yiddish language)

Opracowanie w jęz. angielskim / English translation: Jarosław Budzyński

Opracowanie w jęz. hebrajskim / Hebrew translation: Klaudia Kwiecińska

FOTOGRAFIA NA OKŁADCE / COVER ILLUSTRATION

Jędrzejów, Rynek. Widok na południową pierzeję, pośrodku widoczny dom Przyppkowskich, 1900/1905, fot. Feliks Przyppkowski. Ze zbiorów Muzeum im. Przyppkowskich w Jędrzejowie / Jędrzejów town square. In the centre house of Przyppkowski family, 1900/1905, photo by Feliks Przyppkowski. From the collection of the Przyppkowski Museum in Jędrzejów

Publikacja współfinansowana przez Gminę Jędrzejów / Publication co-funded by Gmina Jędrzejów

Za wsparcie finansowe projektu dziękujemy również rodzinie Jechiela Lewiego oraz innym darczyńcom / Thanking Jechiel Lewi's family and other donors for supporting the project

Książka wydana w związku z wystawą / The book published in connection with the exhibition

Donersztik in Jędrzew. Żydzi z Jędrzejowa / Donershtik in Yędrzshew. Jews from Jędrzejów

Kuratorka / Curator: Klaudia Kwiecińska

Muzeum im. Przyppkowskich w Jędrzejowie / The Przyppkowski Museum in Jędrzejów

16 września 2022 – 14 maja 2023 / 16 September 2022 – 14 May 2023

WYDAWCY / PUBLISHED BY

Muzeum im. Przyppkowskich w Jędrzejowie / The Przyppkowski Museum in Jędrzejów, 2024

Stowarzyszenie „Towarzystwo Przyjaciół Muzeum im. Przyppkowskich w Jędrzejowie” / Association „Friends of the Przyppkowski Museum in Jędrzejów Society”, 2024

ISBN: 978-83-911201-8-7

■ Czy mogę Cię zabrać w podróż?

W podróż po Jędrzejowie, jakiego już nie ma... W podróż do dawnych miejsc i ludzi, którzy byli i zniknęli. Opowiem Ci o żydowskich sąsiadach w małym miasteczku, o żydowskich sąsiadach z mojego rodzinnego Jędrzejowa.

80 lat po zagładzie getta w Jędrzejowie zorganizowaliśmy w Muzeum im. Przytkowskich wystawę pt. „Donersztik in Jendrzew. Żydzi z Jędrzejowa”.

16 września 1942 r. Żydzi z Jędrzejowa zostali przetransportowani do obozu zagłady w Treblince. I tak po prostu **nie było już żydowskiego Jędrzejowa**. 16 września 2022 r. zorganizowaliśmy wernisaż wystawy. I tak po prostu **chcieliśmy na chwilę ożywić ten żydowski Jędrzejów**.

Wystawa była moim debiutem kuratorskim. Jej tytuł „Donersztik in Jendrzew” w języku jidysz oznacza „Czwartek w Jędrzejowie”, czyli tradycyjny dzień targowy w miasteczku (wciąż aktualny), podczas którego wszyscy mieszkańcy gromadzili się na rynku w celach handlowych.

Wystawa stanowiła podsumowanie tego, co od lat udaje się czynić w mieście na rzecz pamięci o jego żydowskiej historii.

Na wystawie prezentowaliśmy fotografie i przedmioty ze zbiorów Muzeum im. Przytkowskich w Jędrzejowie, namacalne świadectwa obecności Żydów w tym miasteczku – pamiątki, jakie po sobie zostawili. Nie zabrakło także materiałów wypożyczonych z innych zaprzyjaźnionych placówek muzealnych, a także zbiorów prywatnych. Szczególnie istotne było zaangażowanie w jej tworzenie potomków samych jędrzejowskich Żydów, którzy na jej potrzeby podzielili się z nami osobistymi historiami i prywatnymi fotografiami.

Sukces wystawy i zaufanie, jakim obdarzono mnie przy jej tworzeniu, nie byłyby możliwe, gdyby nie wcześniejsze, podejmowane na rzecz pamięci działania, które pozwoliły na „oswojenie” tematu. Od lat na terenie Jędrzejowa, wspólnie z muzeum, szkołami, Urzędem Miejskim i lokalnymi pasjonatami, staramy się podtrzymywać pamięć o jędrzejowskim sztetlu. Corocznie porządkujemy cmentarz żydowski przy ulicy Spacerowej. Do niedawna stanowił on jedynie pozbawioną niemal wszelkich płyt nagrobnych łąkę. Dziś opatrzony jest w tablice informacyjne, lapidarium, okazałe macewy i ich fragmenty, zwrócone z prywatnych posesji. Corocznie, we wrześniu, wokół rocznicy deportacji naszych sąsiadów do ośrodka zagłady w Treblince, staramy się nagłaśniać temat. W tym celu organizowane są wykłady tematyczne w szkołach, lekcje muzealne, audycje radiowe czy wydarzenia kulturalne, jak na przykład darmowe seanse kinowe filmów o tematyce żydowskiej.

Tworząc wystawę próbowałam odpowiedzieć sobie na kilka pytań. Było to przede wszystkim poruszenie kwestii tego, co wiemy o żydowskim Jędrzejowie oraz jaki jest stan pamięci o jędrzejowskim sztetlu. Niniejszy album konfrontuje się z tymi pytaniami.

Album, podobnie jak wystawa, podzielony został na trzy główne części. Pierwsza oznaczona hebrajską literą *alef* א, zatytułowana została „Szalom na naszym targowisku”. Znajdują się tam podstawowe informacje o historii i demografii jędrzejowskich Żydów oraz fotografie przybliżające jędrzejowską codzienność – to, jak mogło wyglądać nasze targowisko przed II wojną światową.

Druga część, *bet* ב, zatytułowana „W sztetlu jędrzejowskim” ukazuje życie jędrzejowskich Żydów – ich religię, życie świeckie, szkolnictwo, historie instytucji. To również zbiór materiałów o samej kulturze żydowskiej.

W ostatniej części, *gimel* ג, nazwanej „(Nie)Kończąca się historia” znaleźć można materiały od okresu II wojny światowej (symbolicznego zakończenia działalności sztetla jędrzejowskiego) do czasów nam współczesnych.

Album zawiera również podsumowanie wystawy, materiały audio, dostępne poprzez linki internetowe i kody QR.

Życzę państwu ciekawej podróży do mojego ukochanego *Jędrzejewa*

Klaudia Kwiecińska

Kuratorka wystawy „Donersztik in Jędrzew. Żydzi z Jędrzejowa”
Aktywistka na rzecz pamięci o historii jędrzejowskich Żydów

SZALOM NA NASZYM TARGOWISKU

Fot. 01. Fotografia rynku jędrzejowskiego w obiektywie
Feliksa Przytkowskiego. Początek XX w.

Ze zbiorów Muzeum im. Przytkowskich w Jędrzejowie

Świt, ulice i zaułki są jeszcze puste. Z daleka słycać tylko rżenie konia – to pierwszy sygnał, że przybyto (...) Z drugiej strony słycać skrzypienie drzwi. Żydowski Jędrzejów już się zbudził.

Mosze Wajcman o dniu targowym w Jędrzejowie
z „Księgi Pamięci jędrzejowskich Żydów”

Fot. 02. Fotografia rynku jędrzejowskiego w obiektywie Feliksa Przytkowskiego. Początek XX w.

Ze zbiorów Muzeum im. Przytkowskich w Jędrzejowie

■ Początki osadnictwa Żydów w Jędrzejowie

Jędrzejów jako miasto kościelne posiadał przywilej *de non tolerandis Judaeis*, zgodnie z którym na terenie miasta nie wolno było osiedlać się Żydom, a który to został zniesiony wraz z ukazem carskim w 1862 r. Wiadomo jednak, że przed tą datą wielu z nich przybywało do miasta w celach handlowych i rzemieślniczych. Pojedyncze rodziny zamieszkiwały także miasteczko, czego dowodem są chociażby nazwiska dzieci żydowskich na listach szkolnych.

Znaczny napływ ludności żydowskiej do Jędrzejowa rozpoczął się po zakończeniu powstania styczniowego w 1864 r. Powiększeniu się osadnictwa sprzyjał fakt przeprowadzenia w latach osiemdziesiątych na obrzeżach miasta linii kolejowej Iwangorodzko-Dąbrowskiej, co pozwoliło na dogodną łączność miasta z innymi ośrodkami w Królestwie Polskim. Żydzi zaczęli napływać do Jędrzejowa z sąsiednich miejscowości, w tym z Chęcín, Pińczowa czy Sobkowa.

■ Rozwój osadnictwa. Demografia

Ludność żydowska osiedlała się na terenie Jędrzejowa głównie w obszarze Rynku i ulic zlokalizowanych w jego pobliżu. W 1877 r. powołany został okręg bożniczy, co świadczy o szybkim tempie wzrostu demograficznego. W 1881 r. Żydzi stanowili już 14,3% na 4038 ogólnej liczby ludności, a w 1913 r. 31,6% z 7256 mieszkańców miasta.

Pierwsi rzemieślnicy żydowscy przybywali do Jędrzejowa głównie w celu zaspokojenia potrzeb współwyznawców. Byli to rzeźnicy, piekarze, krawcy, grabarze i szewcy. Oprócz tego Żydzi zakładali tartaki i zapoczątkowali rozwój branży leśno-spożywczej.

Najwięcej Żydów zamieszkiwało Jędrzejów w latach 20. XX w. Według spisu powszechnego z 1921 r. ich liczba wynosiła 4585 osób, a zatem 44,3% ogólnej liczby mieszkańców miasta, większość stanowiły kobiety. Do wybuchu II wojny światowej liczba ta malała ze względu na ruch syjonistyczny i emigrację do Palestyny.

Wyobraź sobie, że rodzisz się 100 lat wcześniej. Gdzieś na przełomie wieku XIX i XX. Przychodzisz na świat w małym, otoczonym łąkami i lasami miasteczku, o pięknie brzmiącej nazwie – Jędrzejów. Co czwartek, w dzień targowy, zmierzasz na rynek. Chcesz kupić wszystko, czego potrzebujesz... Owoce, warzywa, mąkę, wiklinowy kosz, materiał na nową spódnicę, a może parę skórzanych, jakże wtedy drogich, męskich butów? Wśród tłumów są oni... Żydowscy handlarze, kupcy, rzemieślnicy, sąsiedzi, część małomiejskiego krajobrazu... Spójrz teraz na ten krajobraz... Co ujrzałyś na czwartkowym jarmarku? Jakie gazety, broszury, szyldy i postaci?

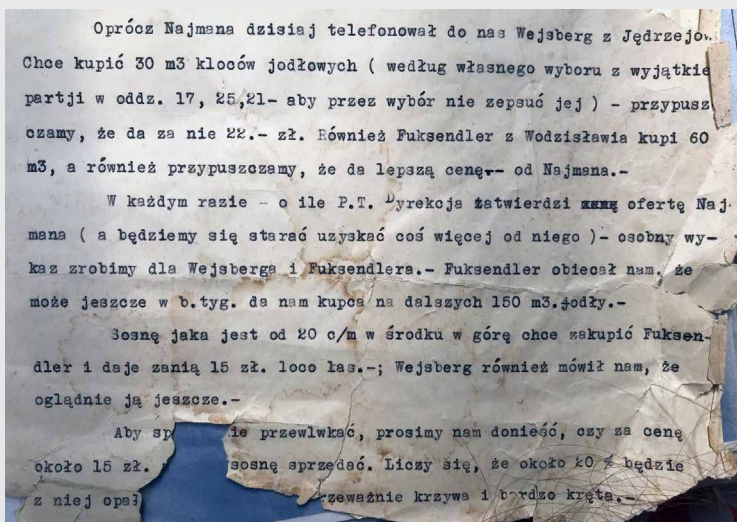
Fot. 03. Fotografia rynku jędrzejowskiego w obiektywie Feliksa Przyppkowskiego. Początek XX w.

Ze zbiorów Muzeum im. Przyppkowskich w Jędrzejowie

Fot. 04. Szyld sklepu spożywczego, prowadzonego przez Icka Solarza na ul. Pińczowskiej. Szyld wykonał M. Wolfowicz. Lata 30. XX w.

Ze zbiorów Muzeum im. Przytkowskich w Jędrzejowie

Fot. 05. Fragment dokumentu Dyrekcji Lasów Hr. Lanckorońskich w Komarnie, informujący o zamówionym drewnie.

Ze zbiorów prywatnych „Archiwum Gajówka”

Handel szkła i farb Jędrzejów, d. 5/11 1930

ABRAM ZYLBERSZAC
JĘDRZEJÓW

RACHUNEK

dla W. P. *Nadlesnictwa*

w. *Wodzisławiu*.

	Zł.	gr.
<i>1 kg. pokostu</i>	<i>3.</i>	<i>00</i>
<i>1/4 " farby</i>		<i>70</i>
	<i>3.</i>	<i>70</i>
<i>Dufler</i>		
<i>A. Zyl</i>		

Fot. 06, 07, 08. Powyżej oraz na stronie kolejnej: kopie rachunków i pieczęci z jędrzejowskich zakładów, prowadzonych przez Żydów.

Ze zbiorów prywatnych „Archiwum Gajówka”

DRUKARNIA I KSIĘGARNIA

— ORAZ —

SKŁAD MATERJAŁÓW

PIŚMIENNYCH

Z. MORDKOWICZ

JĘDRZEJÓW

WOJ. KIELECKIE.

TELEFON NR. 22.

Halpern

Ra 1 Cud. 9

R. Halpern.
Księgarnia
Jędrzejów, Krakowska 1.

2 8. paźd. 1926

Rachunek
Ma Adrejsnicza w Nodwiszance

480 ark. Papieru kancel. I gat. à 3.	14.
10 " Kalki rew. à 12	1.
1 pud. Pustkiwch #4	0.2
1 id. Poduszka do Summ #2	1.
1 H. Truby	0.2

1 H. Truby 0.2
2 id. Bloki Adres. à 50 1.
25. 19.2

KSIĘGARNIA
R. HALPERN

2 8. paźd. 1926

2 8. paźd. 1926

2 8. paźd. 1926

LapSacano
Mafy

1

W SZTETLU JĘDRZEJOWSKIM

Fot. 12. Jędrzejów, rynek. Dom Przytkowskich, widok elewacji frontowej. Obecnie Plac Kościuszki. Po prawej stronie kamienica zamieszкана przez rodzinę Zylberszaców. Na balkonie widoczna kuczka, zbudowana na święto Sukkot. Fot. Feliks Przytkowski, 1912 r.

Ze zbiorów Muzeum im. Przytkowskich w Jędrzejowie

Fot. 13. Modlitevník prezentovaný na wystawie „Donersztik in Jendrzew. Żydzi z Jędrzejowa”.

Ze zbiorów Muzeum im. Przypkowskich w Jędrzejowie

W jednym z pokoi naszego mieszkania – na początku na ulicy Pińczowskiej, a później na Kieleckiej, znajdował się „cheder” ojca. Oczywiście, że przeznaczono na niego największy pokój w mieszkaniu. Przez wszystkie dni tygodnia pobierało w nim swą edukację na temat Tory wielu jędrzejowskich chłopców (...).

Szalom Gnat o szkole żydowskiej (chederze) z „Księgi Pamięci jędrzejowskich Żydów”

Przejdź się powolnym spacerem jędrzejowskimi uliczkami z początku XX wieku. Mijasz żydowskiego sąsiada. Biegnie szybko w swoim czarnym chałacie, spiesząc się na poranną modlitwę. Przechodzisz koło okna jędrzejowskiego chederu. Dzieci powtarzają za nauczycielem kolejne litery hebrajskiego alfabetu: alef, bet, gimel, dalet... Obok przechodzi kolejny sąsiad... Już bez chałatu, w eleganckiej koszuli. Towarzyszy mu piękna, ciemnowłosa dziewczyna w kwiecistej spódnicy. Oni z kolei spieszą się na próbę swojej grupy teatralnej. Po drodze odczytują list od przyjaciela, który kilka miesięcy wcześniej wyemigrował do Palestyny. Píše, że jest zdrow, że próbuje przyzwyczaić się do gorącego klimatu i tęskni za polską zimą, za widokiem pokrytych śniegiem pól. Popatrz na nich... Zanurz się w jędrzejowską, żydowską codzienność.

Fot. 14. Mykwa na ul. Wodzisławskiej, obecnie okolice parku 700-lecia. W czasie II wojny światowej i po niej używana jako łaźnia miejska. Budynek nie zachował się. Fot. Tadeusz Przytkowski, 1941 r.

Ze zbiorów Muzeum im. Przytkowskich w Jędrzejowie

■ Instytucje gminne

Na terenie miasta zlokalizowany został cmentarz, mykwa oraz liczne domy modlitwy. Cmentarz znajdował się za miastem, na przedmieściach, obecnie – w okolicy ulicy Spacerowej. Data powstania cmentarza nie jest znana. Zgodnie z informacjami z „Księgi Pamięci jędrzejowskich Żydów”, pierwszą osobą pochowaną na cmentarzu był żydowski żołnierz, który odbywał w Jędrzejowie służbę, drugim natomiast – Berisz Zylbersztajn, zmarły w 1887 r. Zachowany stan płyt nagrobnych z cmentarza nie pozwala na datowanie żadnego pochówku, ani danych personalnych.

Mykwa powstała na obrzeżach Jędrzejowa przy ul. Wodzisławskiej. Ulokowano ją nad potokiem Murawka. W czasie II wojny światowej i po niej – pełniła funkcję łaźni miejskiej. Budynek nie zachował się.

Według wspomnień mieszkańców Jędrzejowa – na terenie miasta nie istniała typowa synagoga, ale dwa bejt ha-midrasy, czyli domy nauki. Jeden z nich pełnił jednak funkcję synagogi, w której modlono się, organizowano wiece wyborcze i spotkania ważne dla funkcjonowania gminy. Według Fundacji Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego – w 1952 r. jeden z budynków z czerwonej cegły określony został jako „synagoga” mieszcząca się przy ówczesnej ulicy 14-go Stycznia (obecnie 11-go Listopada). Miała ona mieścić 600 osób. Oprócz wymienionych budynków, w Jędrzejowie istniały jeszcze liczne domy modlitwy różnych nurtów judaizmu, w tym chasydów.

Fot. 15. Miniaturowy zwój Tory z sygnaturą na sukience i pudełku w jęz. jidysz „dr Feliks Przypkowski”. Prawdopodobny prezent od jednego z pacjentów. Prezentowany na wystawie „Donersztik in Jendrzew. Żydzi w Jędrzejowie”.

Ze zbiorów prywatnych

Fot. 16. Pogrzeb żydowski. Ciało niesione
na marach przez ulicę Pińczowską.
Fot. Feliks Przykowski, 1911 r.

Ze zbiorów Muzeum im. Przykowskich w Jędrzejowie

W Jędrzejowie nie było oficjalnie „bejt knesetu”, jak na przykład wielkie synagogi, które zwykły istnieć w miasteczkach i miastach sąsiednich. Jednakże, w centrum miasta znajdowały się dwa duże „bejt midrasze”.

Abraham Berlin o jędrzejowskich miejscach modlitwy z „Księgi Pamięci jędrzejowskich Żydów”

Fot. 17. Fragment Tory, jadu, modlitewnik oraz tefilin na rękę, prezentowane podczas wystawy „Donersztik in Jendrzew. Żydzi w Jędrzejowie”.

Ze zbiorów Muzeum im. Przypkowskich w Jędrzejowie oraz prywatnej kolekcji Jacka Koszczana

Fot. 18. Kieliszki kiduszowe. Okres międzywojenny.
Ze zbiorów Muzeum im. Przytkowskich w Jędrzejowie

Josele był u nas stałym gościem w szabat, a my naprawdę cieszyliśmy się przy szabatowym stole z jego badchenowskich rymów, ale wszystko na chasydzki sposób, bez zuchwałości (...).

O jednym z prostych, religijnych Żydów z „Księgi Pamięci jędrzejowskich Żydów”

Fot. 19. Lampa chanukowa (menora). Okres międzywojenny.
Ze zbiorów Muzeum im. Przypkowskich w Jędrzejowie

Fot. 20. Balsaminka, kadziło
na wonności. Okres międzywojenny.
Ze zbiorów Muzeum im. Przypkowskich w Jędrzejowie

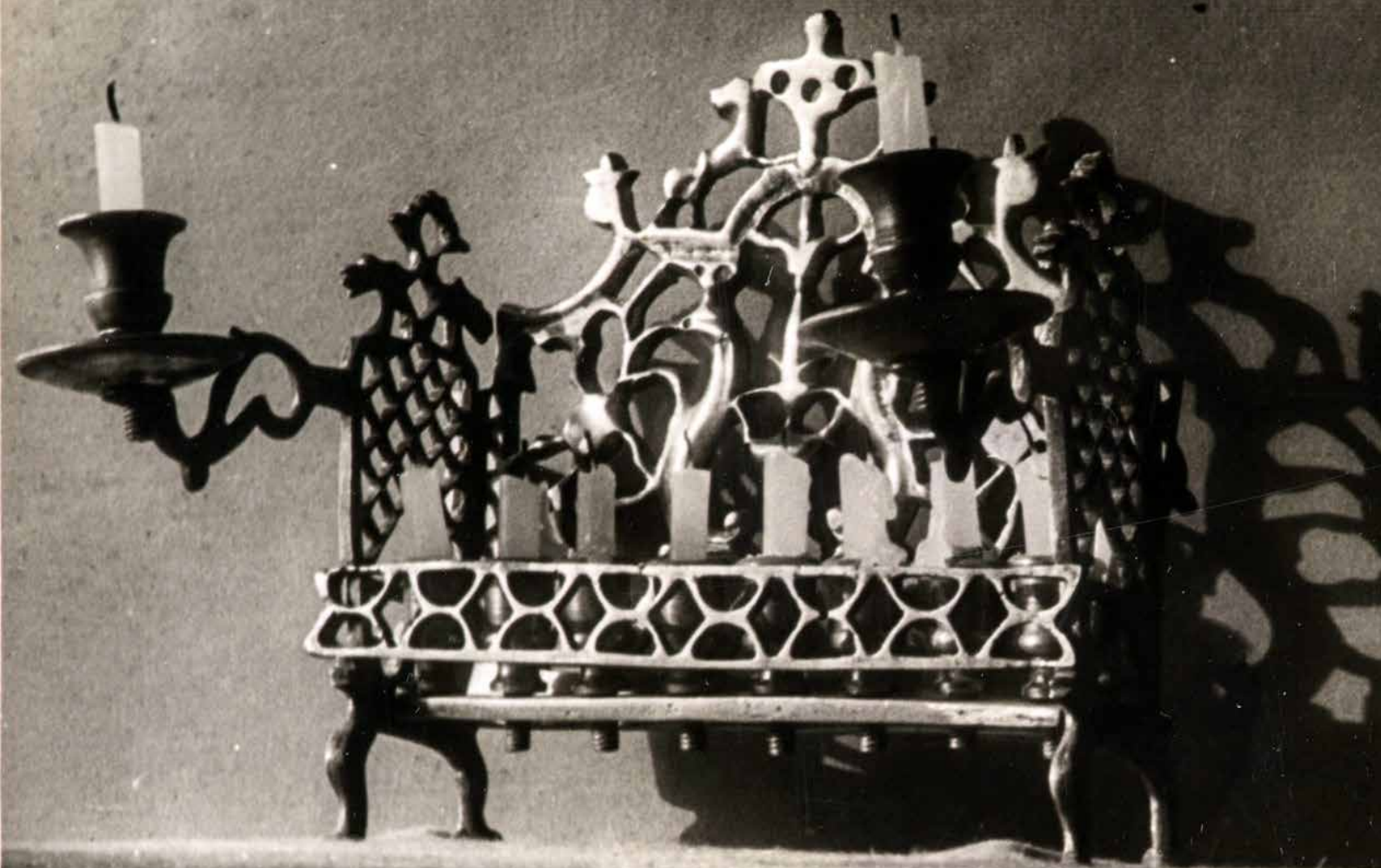
Fot. 21. Futrzana czapa – sztrejml, wraz z pokrowcem, prezentowana na wystawie „Donersztik in Jendrzew. Żydzi z Jędrzejowa”.

Ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Pińczowie

Fot. 22. Lampka chanukowa zapalona,
fot. Tadeusz Przytkowski, ok. 1942–1955.

Ze zbiorów Muzeum im. Przytkowskich w Jędrzejowie

Fot. 23. Lampka chanukowa zgaszona,
fot. Tadeusz Przypkowski, ok. 1942–1955.

Ze zbiorów Muzeum im. Przypkowskich w Jędrzejowie

■ Społeczeństwo Żydów jędrzejowskich

Żydzi jędrzejowscy nie byli grupą jednolitą. W mieście mieszkało wielu Żydów ortodoksyjnych, charakteryzujących się noszeniem chałatów przez mężczyzn czy czepców na głowach przez kobiety. Obecni byli również chasydzi. Jednakże wiele osób wyglądało „przeciętnie”.

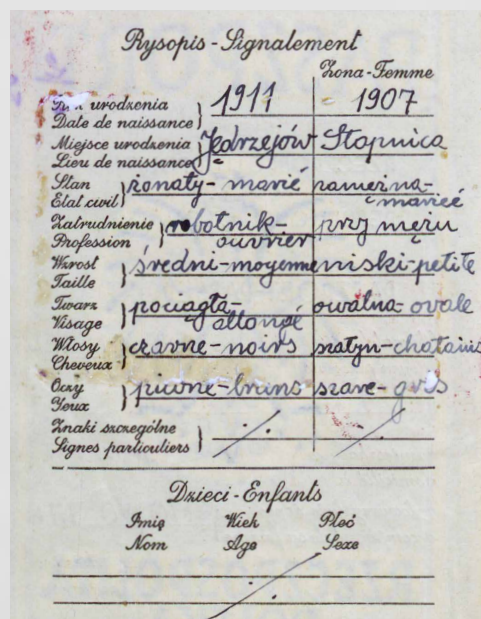
Istniało wiele świeckich, jak i religijnych organizacji żydowskich. Wymienić można tu chociażby Bibliotekę im. Pereca, Towarzystwo Kulturalne „Muza”, bractwo pogrzebowe Chewra Kadisza, liczne banki i instytucje finansowe, koło dramatyczne, Żydowski Fundusz Narodowy czy rzeźnię rytualną. Licznie działały także partie polityczne. Wśród nich silne były organy syjonistyczne, takie jak Poalej Syjon, Partia syjonistów rewizjonistów, Ha-Chaluc czy Cejre Syjon. Nie zabrakło również partii ultraortodoksyjnej w postaci Agudas Izrael. Rozwijał się także ruch komunistyczny.

Żydzi w Jędrzejowie posiadali także swoje szkolnictwo. Wiadomo, że na ulicy pińczowskiej zorganizowana została szkoła dla chłopców – Cheder Mejra Jechiela Gnata. Z drugiej strony obecna była także edukacja dziewcząt. Jędrzejów mógł się pochwalić żydowskim progimnazjum dla kobiet.

W latach 20. wielu żydowskich mieszkańców Jędrzejowa wyemigrowało do Palestyny.

Założyliśmy bibliotekę imienia I.L. Pereca, w zbiorach której znajdowały się najlepsze i najnowsze dzieła literatury żydowskiej. Wkrótce pojawił się też dział literatury polskiej. (...) To miejsce, początkowo tylko miejsce spotkań młodzieży, stało się adresem dla wielu żydowskich pisarzy i działaczy kulturalnych (...).

Rywka Zaromb o żydowskich miejscach kultury świeckiej z „Księgi Pamięci jędrzejowskich Żydów”

Fot. 24, 25, 26. Wybrane strony z paszportu na wyjazd do Palestyny z 1936 r., wydany przez Syndykat Emigracyjny w Kielcach z podpisem starosty jędrzejowskiego. Właścicielem paszportu był Moszek-Fiszal Kozłowski. Wyjechał w towarzystwie żony Chawy.

Ze zbiorów Żydowskiego Instytutu Historycznego im. Emanuela Ringelbluma w Warszawie

w paszporcie.

Les Autorités des Etats étrangers sont priées et les
Autorités polonaises sont requises de prêter au porteur
aide et assistance en cas de besoin

Termin ważności paszportu kończy się x dniem:

Ce passeport expire le:

~~14 maja 1937 r.~~
mai

o ile nie będzie wznowiony.

à moins de renouvellement.

dnia 15. maja 1936 r.

Podpis
Signature

Starosta

M. Korniak

M. Korniak

Kontynuujmy nasz spacer po jędrzejowskim sztetlu... Zmieńmy jednak narratora... Na chwilę oddajmy głos tym, którzy miłość do tego miasteczka mają we krwi, chociaż w paszportach już miejsca z wszelkich zakątków ziemi. Co pamiętają i co opowiedzą nam potomkowie jędrzejowskich Żydów? Zajrzyjmy razem w ich rodzinne albumy...

Fot. 27. Maria Szpilberg (druga z prawej) i jej ojciec Abraham na wycieczce około 1930 r. Miejsce nieznane. Abraham zginął w obozie koncentracyjnym Auschwitz w 1942. Numer obozowy 37927.

Zdjęcia nadesłał wnuk Marii, Alik Rubin z Izraela

Fot. 28. Uczniowie jędrzejowskiego
gimnazjum wraz z nauczycielem.
Wśród nich zasymilowani uczniowie
żydowscy. Drugi z prawej
stoi Józef Horowicz.

Zdjęcie nadesłał jego wnuk, Alik Rubin z Izraela

Fot. 29. Maria Horowicz, z domu
Szpilberg (siedzi pierwsza z prawej)
w towarzystwie przyjaciół.

Zdjęcie nadesłał jego wnuk, Alik Rubin z Izraela

Fot. 30. Hersz Cwi Szpilberg (ur. 1907 r.) jako dziecko. Zginął w czasie wojny. Jedyne zdjęcie, jakie pozostało jego młodszej siostrze Marii.

Zdjęcia nadesłał umuk Marii, Alik Rubin z Izraela

Fot. 31. Józef Horowicz (drugi z lewej) i jego żona Maria, z domu Szpilberg (trzecia z lewej) wraz z przyjaciółmi. Fotografia przedwojenna. Małżeństwo przeżyło wojnę uciekając na wschód. Reszta rodziny została zgładzona.

Zdjęcie nadesłał jego wnuk, Alik Rubin z Izraela

Fot. 32. Janina Bassat, z domu Kac ze swoją matką Hadassą oraz dziadkiem Mosze Wargoniem, niegdyś radnym Jędrzejowa.

Zdjęcie nadesłane przez Janinę (Ninę), obecnie mieszkającą w Australii

Fot. 33. Sam Wargoń (wuj Janiny), który przetrwał wojnę ukrywając się w okolicach Jędrzejowa.

Fot. 34. Chaja Wargoń, babcia Janiny, w czasie II wojny światowej.

Fot. 35. Mosze Wargoń, w czasie II wojny światowej, zmuszony przez nazistów do obcięcia brody.

Fot. 36. Kobiety
żydowskie na
jędrzejowskiej
uliczce –
Bracha Bercholc
i Hadassa Wargoń.

Zdjęcie nadesłane przez
panią Janinę Bassat,
córkę Hadassy, mieszkającą
obecnie w Australii

Fot. 37. Rodzina Topiół przed swym domem na obecnej ul. Strażackiej. 1931 r.

Zdjęcie nadesłał ich potomek, Omer Barak z Izraela

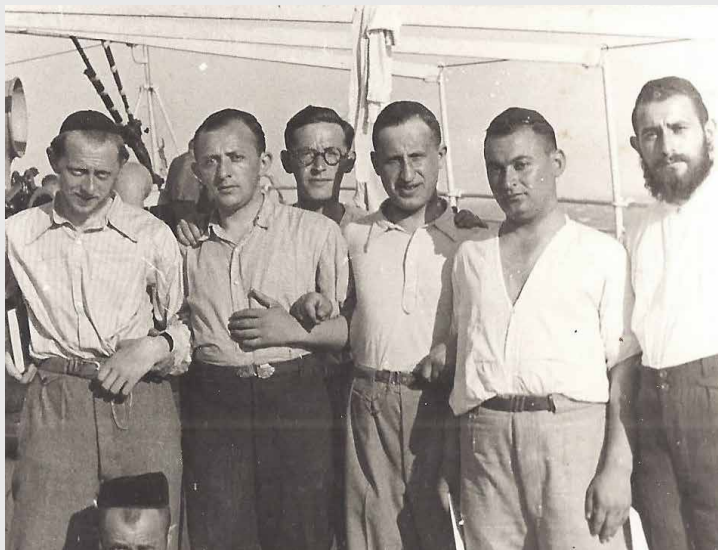
Fot. 38. Członkowie syjonistyczno-ortodoksyjnej organizacji „Mizrachi” w Jędrzejowie około 1930 r. Należał do niej między innymi Abraham Berlin (siedzi czwarty z lewej).

Zdjęcie nadesłał jego syn, Mosze Berlin z Izraela

Fot. 39. Rodzina Berlin około 1930 r. Szoszana, Eliezer oraz ich dzieci. Pierwszy z lewej stoi Abraham, który przed wojną wyemigrował do Palestyny.

Zdjęcie nadesłał jego syn, Mosze Berlin z Izraela

Fot. 40. Abraham Berlin (trzeci z prawej) w trakcie podróży (aliji) do Palestyny, wraz z towarzyszami. Lata 30 XX w.

Fot. 41. Abraham Berlin (stoi drugi z lewej) w wojsku izraelskim w czasie I wojny izraelsko-arabskiej 1947-1949.

Fot. 42. Zaświadczenie
o wykonywanym
zawodzie, wydane
dla Abrahama
Berlina w 1935 r.

Niniejszem zaświadczam, że Abram Fajwel Berlin
urodzony 1.II.1918 r. w Chęcinach, jest zatrudniony w drukar-
ni mojej w charakterze zecera od dn. 15. lipca 1929 r.-
Pracę swą wypełnia rzetelnie ku memu największemu
zadowoleniu.-
Uważam go za sumiennego pracownika i zdolnego do
prowadzenia własnego zakładu.-
W drukarni mojej wykonuje najrozmaitsze prace
drukarskie, a szczególnie - akcydensowe, afiszowe i tabela-
ryczne.

DRUKARNIA I KSIĘGARNIA
—* oras *—
skład materiałów piśmianowych
Z. MORDKOWICZ
JEDRZEJÓW

Z. Mordkowitz

Fot. 43. Abraham Berlin
(pierwszy z lewej) jako
pracownik drukarni
w Tel Awiwie.
Zawodu wyuczył
się w Jędrzejowie.

Fot. 44. Chawa Wajnrajch i jej mąż Mordka Mendel w 1958 r. Chawa urodziła się w Wolbromiu w 1890 r. Wraz z mężem zamieszkali najpierw w Zawierciu, a później w Jędrzejowie, gdzie miała urodzić się jedna z ich córek – Ruchla. W 1932 r. rodzina wyemigrowała do Buenos Aires.

Zdjęcie nadesłał wnuk Ruchli, Exequiel Siddig z Argentyny

Fot. 45. Zdjęcie z paszportu Chawy Wajnrajch oraz dzieci. Pierusza z prawej to Ruchla.

Fot. 46. Jechiel Lewi
urodzony w 1913 r.
w Jędrzejowie, gdzie
mieszkał i pracował jako
ślusarz lub zegarmistrz.
Zdjęcie wykonano w DP
Camp w Landsbergu (obóz
dla osób przemieszczonych
po II wojnie światowej).
Spędził w nim 3,5 roku.

Trafił do niego po
wyzwoleniu obozu
Auschwitz, w którym był
więziony od 1942 r. Jego
żona i dziecko nie przeżyli
wojny. Ożenił się ponownie
ze swą kuzynką Gitel
Gnacką, z którą razem
przetrwiał Auschwitz.
W obozie dla przesiedleńców
urodziło się ich pierwsze
dziecko. Wyemigrowali do
Stanów Zjednoczonych.

Fotografię nadesłał
jego wnuk, Jehuda
Goldman z Izraela

Fot. 47. Widok wystawy „Donersztik in Jendrzew. Żydzi w Jędrzejowie”. Sztrejml wraz z pokrowcem, lampa chanukowa z wizerunkiem raju na ścianie, modlitewniki, elementy ubioru religijnego: tałas, talit, atara i teflin na głowę.

Ze zbiorów Muzeum im. Przytkowskich w Jędrzejowie, Muzeum Regionalnego w Pińczowie, kolekcji prywatnej Jacka Koszczna

(NIE)KOŃCZĄCA SIĘ HISTORIA

Fot. 48. Deportacja Żydów z getta w Jędrzejowie
do ośrodka zagłady w Treblince, 16.09.1942 r.

Ze zbiorów Żydowskiego Instytutu Historycznego im. Emanuela Ringelbluma w Warszawie

■ Zagłada Żydów jędrzejowskich

Po wejściu do Jędrzejowa okazali Niemcy swą przemoc: zastrzelili na rynku pod ścianą naszego domu najzupelniej niewinnego żyda. (...) Porozmawiałam z żydami, którzy osłupieni i przerażeni wierzyć nie chcieli, że mogą być tacy Niemcy.

Tak w relacji Zofii Przytkowskiej wyglądał początek represji wobec jędrzejowskiej ludności żydowskiej.

W grudniu 1939 r., w Święto Chanuki, część żydowskich mieszkańców zmuszono do opuszczania swych domów, które miały zostać zajęte przez Polaków wysiedlanych z Poznania. W lutym 1940 r. zamknięto dwie ulice – Łysakowską i Pińczowską, które stały się granicą jędrzejowskiego getta. Skoncentrowano w nim około 6000 ludzi, także z okolicznych miejscowości.

Akcja likwidacyjna getta przypadła na 16.09.1942 r. Przetrzymany w nim osoby zostały przetransportowane do obozu zagłady w Treblince, gdzie je zamordowano. Ze wszystkich Żydów, przebywających w getcie jędrzejowskim pozostawiono grupę około 230 osób przeznaczonych do pracy, tworząc tak zwane „małe getto” istniejące do lutego 1943 r.

Z dostępnych relacji świadków tamtego okresu dowiedzieć się można o pomocy mieszkańców Jędrzejowa dla ludności żydowskiej. Było to między innymi udzielanie schronienia. Zdarzać się miały jednakże także przykłady grabieży mienia żydowskiego, a nawet przemocy w stosunku do żydowskich sąsiadów czy wydawania ich okupantowi. Postawy ludności Jędrzejowa w stosunku do Żydów w czasie okupacji nie zostały jednak do tej pory fachowo opracowane i wymagają szerszych badań.

Brak jest danych o dokładnej liczbie ocalonych z zagłady. Wiadomo, że kilka osób przeżyło wojnę w obozach i w ukryciu. Część żydowskich rodzin wyemigrowała z Polski jeszcze przed wybuchem wojny.

Fot. 49. Żydzi jędrzejowscy w okresie okupacji. Po lewej widoczna opaska z Gwiazdą Dawida. Trzecia z prawej stoi Nela Szpilberg (zginęła w Treblince).

Ze zbiorów prywatnych jej siostrzenicy, Nelly Rubin z Izraela

Nasza opowieść zmierza ku końcowi... Stoimy na jędrzejowskiej ulicy końca lat 30. XX wieku. Co widzimy na twarzach przechodniów? Smutek, żal, strach, obojętność? Za niedługo okupant nazistowski wyraźnie oddzieli dwa światy od siebie. Światy, które miały się przenikać. Świat żydowski zamknięty zostanie w getcie... Nieżydowski (polski) będzie na jego tragedię patrzył z boku...

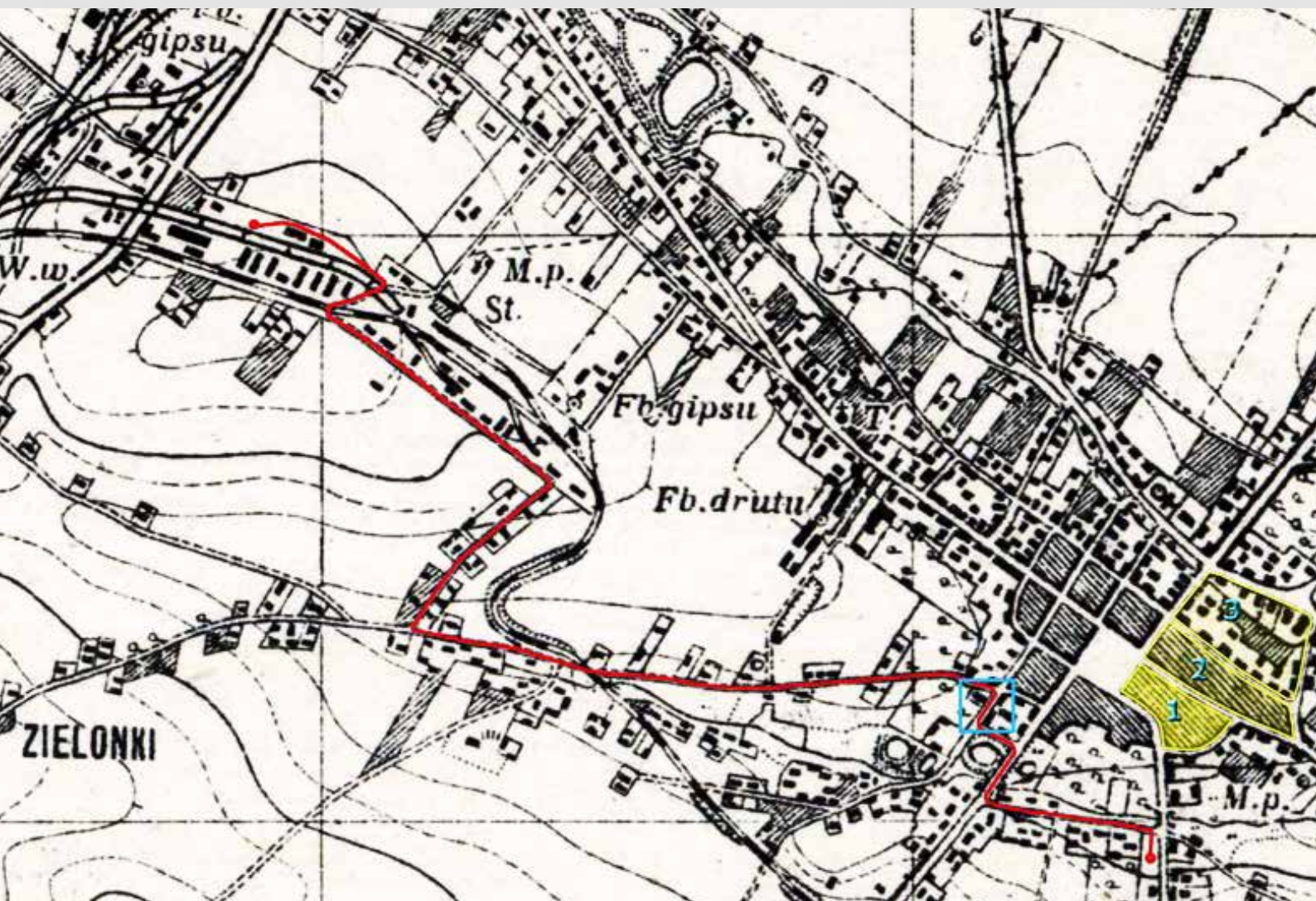
Przejdźmy przez obrazy kolejnych lat. Są trudne, bolą... Patrzymy na sąsiadów w getcie... Brakuje żywności, leków, środków higieny...

Jest 16 września 1942 roku... Rumor, wrzaski, szczekanie wojskowych psów... Sąsiadów wyprowadza się z getta i kolumną gna na plac przy wojskowej rampie kolejowej. Już ich nie zobaczymy... Cisza...

Fot. 50. Opaska z Gwiazdą Dawida, obowiązkowo noszona przez Żydów na ramieniu na terenie Generalnego Gubernatorstwa.

Ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Pińczowie

Fot. 51. Mapa Jędrzejowa z zaznaczonym terenem getta (pole żółte) oraz prawdopodobną trasą przemarszu kolumny na rampę kolejową (linie czerwone).

Materiał znajduje się na stronie andreovia.pl oraz w zbiorach Muzeum im. Przykowskich w Jędrzejowie

Fot. 52. Deportacja Żydów z getta w Jędrzejowie
do ośrodka zagłady w Treblince, 16.09.1942 r. .

Z zbiorów Żydowskiego Instytutu Historycznego im. Emanuela Ringelbluma w Warszawie

Podczas pierwszego wysiedlenia z Jędrzejowa cała moja rodzina została wysłana do Treblinki. Ze smutkiem i bólem wspominam fakt, że mogłem uchronić mojego ojca od pierwszej deportacji załatwiając mu pracę jako stolarz (...).

Jakow Wilczakowski o zagładzie jędrzejowskiego getta
z „Księgi Pamięci jędrzejowskich Żydów”

Fot. 53. Deportacja Żydów z getta w Jędrzejowie
do ośrodka zagłady w Treblince, 16.09.1942 r. .

Ze zbiorów Żydowskiego Instytutu Historycznego im. Emanuela Ringelbluma w Warszawie

Obóz pracy przymusowej w Skarżysku Kamiennej „HASAG”

Przed II wojną światową w Skarżysku Kamiennej zlokalizowana była Państwowa Fabryka Amunicji. Po zajęciu miasta przez Niemców w 1939 r. fabrykę włączono do koncernu HASAG (Hugo Schneider Aktiengesellschaft). Utworzono przy niej obóz pracy dla więźniów. Początkowo głównie Polaków, Ukraińców i politycznych więźniów niemieckich. Od 1941 r. zaczęto deportować do obozu także ludność żydowską z okolicznych miasteczek, takich jak Radoszyce czy Opatów. Wśród więźniów znaleźli się także Żydzi jędrzejowscy.

Obóz składał się z podobozów, rozmieszczonych przy Werkach A, B oraz C. Warunki pracy na terenie fabryki były ciężkie i dehumanizujące więźniów. Pracowano przy maszynach i piecach rozgrzanych do 1800 stopni bez ochronnej odzieży czy butów. Więźniowie chorowali ze względu na kontakt z niebezpiecznymi substancjami. Powszechne było także bicie, często śmiertelne, przez strażników. Narzucone tempo pracy było olbrzymie. Najcięższe warunki panowały w Werku C, gdzie więźniowie wypełniali amunicję materiałami chemicznymi (między innymi trotylem i kwasem pikrynowym), którymi się zatruwali i ranili.

Latem 1944 r. Niemcy zdecydowali o likwidacji skarżyskiej fabryki. Wywieziono maszyny, a więźniów skierowano do innych obozów.

Szacuje się, że w obozie zginęło od 10 do 35 tysięcy ludzi.

Obecnie w Skarżysku, w tym samym miejscu nadal produkowane są wyroby branży zbrojeniowej.

W zbiorach Muzeum im. Przytkowskich znajduje się kolekcja listów wysyłanych przez Żydów jędrzejowskich z obozu do Zofii Przytkowskiej.

Fot. 54. Na następnej stronie: Fragment listu wysłany z obozu pracy przymusowej „HASAG” do Zofii Przytkowskiej.

Ze zbiorów Muzeum im. Przytkowskich w Jędrzejowie

Imanie Sektore

de Trauni nocach ping ten list, wie majze wyjicia innego
z powodu choroby i samotności a dodatkowo gwałtowie smutku
by do Imania Sektora wrócić się o pomoc:

Od 6-ciu tygodni jak nas wyjechało z Jednejowa, pracując
w fabryce amunicji "Harag" w Kariyebur, życie i spacer
kuchnia do opisanu, spi się w baraku w ubraniach jeden
przy drugim jak śledzie: Przem Bogu by skrócił moje
życie, dlatego uczono że z wdzięcznością się wyprzedzono

Nie z Jednejowa wie zabrodeń zastępcą wuj i bory
w jednej podartej Koruli wie majze drugiej do przebrania

w podartej butach i spodniach. Pamię Sektore Kochany
noble też, że na imię mego majstra przychody powstę
pieniądze i praci zgrabniejsie dla wstępnym z Jednejow
któryż rezerwę pracując: jak wuj: śledzik, Horosha
Czopkowski felczer, prets bógom ław Sektora i przem
aby był Sektorem pomóc mi w mojej esikłej niedoli
i wpręć mi pracię bym uciekał, jeśli możliwe jakis
stary Korulę i Kalibury, cała była obywatelnie wdzięczny

■ Po wojnie

Nieliczni jędrzejowscy Żydzi powrócili po wojnie do miasteczka. Często jednak ich domy były zamieszkałe przez inne osoby, a majątki przypadły. Dodatkowo brak bliskich i pustka po zgładzonej społeczności determinowały ich do opuszczenia Jędrzejowa.

Wielu ocalałych Żydów osiadło w różnych krajach. Najliczniej – w Izraelu oraz Stanach Zjednoczonych, ale także w Australii, Argentynie, Kanadzie i państwach europejskich.

Osoby mieszkające w Izraelu szybko utworzyły organizację dla imigrantów, która między innymi upamiętniała ofiary Holokaustu. Podobnie zrzeszyły się osoby osiadłe w USA.

W 1958 r. imigranci ufundowali na górze Synaj pamiątkową macewę poświęconą ofiarom zagłady z Jędrzejowa.

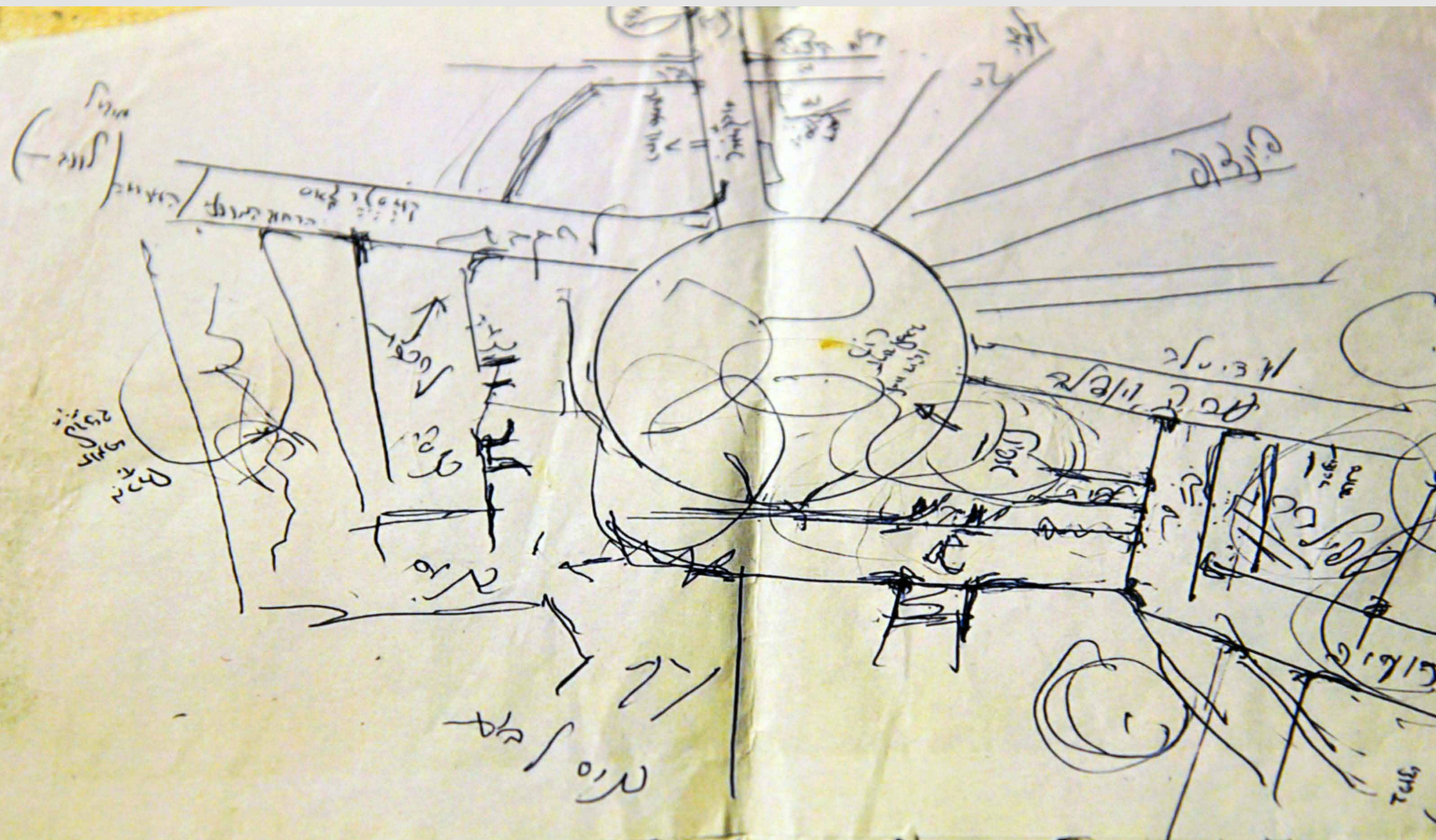
W 1965 r., w Tel Awiwie, z inicjatywy izraelskich imigrantów, powstała „Sefer ha-zikaron le-jehudei Jędrzejow. Jędrzewer jizkor-buch”, czyli „Księga Pamięci jędrzejowskich Żydów”. Stanowi ona zbiór wspomnień żydowskich mieszkańców miasta. Teksty do niej tworzone były przez osoby mieszkające wówczas w różnych częściach świata. Na niemal 500

stronach opisano historię społeczności żydowskiej, w tym działalności wszelkich instytucji, organizacji, poszczególnych osób. Jest to także zbiór niemal 400 unikatowych zdjęć rodzinnych.

Wyszedłem z budynku dworca i zacząłem rozglądać się za Mosze-woźnicą lub Zusmanem-dorożkarzem, który zwykł każdego dnia wozić Żydów na pociąg lub z powrotem. Niestety, żadnego z nich nie było...

Icchak Riterband o swoim powrocie do miasta
z „Księgi Pamięci jędrzejowskich Żydów”

Wojna się skończyła. Stoimy na jędrzejowskiej ulicy. Wolność. Hitlerowskie Niemcy poniosły klęskę. Idą nowe czasy. Nowe ustroje. Kolejny strach. Nie ma już w Jędrzejowie Żydów. Krajobraz się zmienił. Kątem oka mignął nam na chwilę sąsiad, którego pamiętamy z naszego spaceru przedwojennymi uliczkami. Jest zdenerwowany, wręcz wściekły, zrozpaczony. Całą wojnę ukrywał się „po ludziach”. Przyjął w tym czasie inne nazwisko. Szybko wyjeżdża z miasta. Nic go już tu nie trzyma. Nikt tu już na niego nie czeka.

Fot. 55. Mapa Jędrzejowa, narysowana z pamięci przez Szmula Topiola, który wyemigrował do Palestyny w 1934 r. Mapę tę odtworzył po 75. latach w Tel Awiwie.

Zdjęcie nadesłał jego wnuk, Omer Barak z Izraela

Fot. 56, 57. Spotkanie emigrantów jędrzejowskich w Izraelu w 1958 r. Wśród nich (piąty z prawej na dolnej fotografii) Jakub Topiol – członek komisji wydawniczej „Księgi Pamięci jędrzejowskich Żydów”.

Zdjęcie ze zbiorów prywatnych jego bratanka, Omera Baraka z Izraela

Podróż nasza przenosi się na chwilę do Erec Israel. Kilkaset kilometrów dalej, 20 lat po wojnie. Są! Żydowscy jędrzejowianie siedzą razem, śmieją się, rozmawiają, pamiętają... Zbierają materiały, zdjęcia... Za wszelką cenę chcą opisać swoje ukochane miasto, chcą opowiedzieć o swoim Jędrzejowie...

יענדזשעוועד
יזכור-בית

ספר
זכרון
יהודי
בירושלם

Fot. 58. Okładka „Księgi Pamięci jędrzejowskich Żydów”, wydanej w Tel Awiwie w 1965 r.

של הלשכה המרכזית ל„קרן־היסוד“ בפולניה בורשה ומנהל „אגודת שוחרי האוניברסיטה העברית בירושלים“ בתל־אביב, שבמשך תקופה קצרה, עיבד את החומר שאספנו ודאג לכך, ש„ספר־הזכרון“ שלנו, יקבל את הצורה הנאה כפי שהנכם רואים זאת לפניכם!

„עדת־הספר“ תערכו

יושבים: קלמן תנצ׳ינסקי (מרכז), ישראל גורסטן (יורד), העורך ש. ד. ירושלמי, יעקב סופיול (חבר הועדה) ואליעזר רובינשטיין (חבר הועדה). עומדים: ליב וסבויים (חבר הועדה), שאול גרינברג (גזבר) ושלוש גנאים (מוכרי)

Fot. 59, 60, 61, 62. Przykładowe strony z Księgi Pamięci: wstęp i zdjęcie redaktorów, wspomnienia o organizacji syjonistycznej, nekrolog poświęcony zmarłym w Auschwitz, wspomnienie o Josele Ordynansie i jego zdjęcie z kozą.

יצחק וולך
כריגים

צור זכרונותי על „החלוק“ בינדו׳יוב

קבוצת החלוצים הראשונה הגיעה לינדו׳יוב בתחילת שנת 1933. מספר הבאים היה קטן מאד, אבל במשך הזמן הצטרפו אלינו הרבה צעירים וגם אני הייתי אחד מהם. ה„התחלה“ הייתה קשה מאד. תושבי המקום סירבו להעסיק אותנו בעבודה וזאת „מתוך רחמנות על נוער יהודי מפונק, שאינו מסוגל לעבודה פיזית“. „רחמנות“ יהודית בלתי־מוצדקת זו, גרמה לנו סבל רב במובן החומרי וגם במובן המוסרי. כי לא נמצא בינינו אף אחד, שימאס באיזו עבודה שהיא. בדרך הכשרתו לחיי־עבודה בארץ.

אבל כעבור זמן קצר בא שינוי לטובה. ההתחלה הטובה נעשתה על ידי האחים הורוביץ וראוי לשבח. במיוחד, משה הורוביץ, שכונה „משום־מה“ בשם „פגייה“. הוא מסר לנו חדר־מגורים בחצר ביתו וגם קיבל אותנו לעבודה, במסגרת שלהם. הפועלים המולנים שעבדו שם הסתכלו עלינו בעיני־רעה ורצו להכשיל אותנו בעבודתנו. אבל לא הייתה להם כל ברירה, אלא, להסתגל למציאות. משום שבעלי המנסרה עמדו בכל תוקף על כך שיכירו בנו. כאנשי־עבודה וחלוצים המתכוננים לעלות ארצה. ואמנם הייתה סיסמתנו: לחיות מיגיעת־כפיים ומטרתנו — לעלות ארצה ולהשתתף בפועל ממש בבנין מולדתנו.

קו הכשרה ב„קבוץ בורוכוב“ — לפני מלחמת העולם השנייה.

מיון ליב קינד
שרגא ופעליקס
חנצ׳ינסקי היידי

מיון טייצע שרוי
לאה חנצ׳ינסקי
שפיצבערג היידי

איינער יוג לבן איז פאריטיגן געווארן און איר זענט אומגעבראכט געווארן דורך די נאציס רוצחים אין אוישוויץ־בירקענא. אין יאר 1942

מיט טיפו ווייסיק און ליכשאפט דערפארן איר אייביק איינע הייליקע געסטות! היי ספן איר פאריטעטן! כבוד איינער אנדערע

דיין טאן און דיין פאטער
קלמן חנצ׳ינסקי

אונדזער טאטע ז"ל האט אָפּגעזאָגט דעם „שלום־עליכם“ און דעם „אשת־חיל“ און געמאַכט „קידוש“, זיך געוואָשן אויך אויך מכבד געווען דערמיט אונדזער „אורח“. באלד נאָכן אָפּעסן די פּיש, האָט אונדזער אורח אָנגעהויבן שיטן מיט פאַרשידענע גראַמען ווי פון אַרבל אַרויס. מיין ברודער משה שמייכלט צו מיר און זאָגט: „איצט פאַרשטייטו שוין?“ כ'האָב טאַקע פאַרשטאַנען... מיין ברודער איז פשוט געווען פאַר־ליבט אין יאָסעלעס גראַמען, זיי האָבן שוין געשמט אין גאַנץ יענדזשעוו.

בקיצור, יאָסעלע איז געווען אונדזער שטענדיקער אורח אויף שבת און מיר האָבן זיך טאַקע אַלע משמח געווען ביים שבתדיקן טיש מיט זיינע בדחנישע גראַמען, אָבער אַלץ אויפן חסידישן שטייגער, אָן עזותקייט...

„יאָסעלע אַרדינאַנס“ מיט זיין קאַזע.

ביסלעכווייז איז יאָסעלע געוואָרן ביי אונדז אַ בן־בית און טאַטע־מאַמע האָבן אים גענוצט צו פאַרשידענע שליחותן. ער האָט דערפון געהאַט גרויס הנאה, און ווען מ'האַט אים געפרעגט: „וואָס איז די שמחה?“ האָט ער תּמימותדיק געענטפּערט: „אין דער מיל שיקן זיי מיר אויך מיט שליחותן און האָבן מיר געקרוינט מיטן שיינעם נאָמען „יאָסעלע אַרדינאַנס“. זע איך, אָן כ'בין טאַקע אָן אמתער אַרדינאַנס אויך ביי איך“... און פאַרענדיקט מיט אַ גראַם, צוגעפאַסט צום דאָזיקן ענין.

קיין דירה האָט יאָסעלע קיינמאל נישט געהאַט, אָבער ער האָט זיך נישט געוואָרנט, ווינטער איז ער געשלאָפּן אין גערער שטיבל און זומער — אין פּערדשטאַל פון דער מיל, פּלוצים איז אונדזער יאָסעלע פאַרשוונדן, ס'איז אַדורך בלויז אַ גאַנץ קורצע

Pamięć

Od lat staramy się podtrzymywać pamięć o naszych żydowskich sąsiadach. Wśród działań organizowanych na terenie miasteczka wymienić można coroczne sprzątanie cmentarza przez uczniów lokalnych szkół, organizację warsztatów, lekcji muzealnych, wydarzeń kulturalnych dla mieszkańców.

Wielu miejscowych historyków, nauczycieli i społeczników szuka wszelkich informacji o dawnym żydowskim życiu w miasteczku.

Miasto odwiedzają potomkowie jędrzejowskich Żydów. Spotykają się oni z mieszkańcami i nawiązują przyjacielskie relacje.

Każdego roku staramy się upamiętniać dzień 16 września, który jest rocznicą deportacji naszych żydowskich sąsiadów do obozu zagłady w Treblince.

Fot. 63. Maj 2018. Wizyta Mosze Berlina (pośrodku) i jego córki Odelii w Jędrzejowie. Z lewej strony kuratorka wystawy – Klaudia Kwiecińska. Wspólne oglądanie judaików w zbiorach Muzeum im. Przypkowskich w Jędrzejowie. Fot. Jan Przypkowski.

Fot. 64. Czerwiec 2023. Wizyta Exequiela Siddiga z Argentyny (po lewej) w Jędrzejowie. Po mieście oprowadzał go Jan Giemza.
Źródło: Archiwum prywatne Exequiela Siddiga

81. ROCZNICA
ZAGŁADY GETTA
W JĘDRZEJOWIE

Fot. 65. 81. Rocznicza zagłady getta w Jędrzejowie.
Upamiętnienie na cmentarzu.

My, jędrzejowscy Żydzi – dokładnie jak resztki ocalałych ze wszystkich naszych zniszczonych żydowskich siedzib – jesteśmy, smutno, o s t a t n i m i , w których płonie wciąż ten ogień życia, cześć i szacunek do naszego rodzimego miasta – do naszego drogiego Jędrzejowa.

ze wstępu do „Księgi Pamięci jędrzejowskich Żydów”

Czytelniku, dziękuję, że odbyłeś ze mną tę krótką podróż po jędrzejowskim sztetlu. A może dla Ciebie odkrywanie żydowskiego Jędrzejowa dopiero się zaczyna? Może znasz historie, o których tu nie opowiedziałam? Podziel się nimi.

Fot. 66. Jędrzejów, ulica Rakowska. Weterynarz Franciszek Adamowicz z pracownikami rzeźni. Fot. Feliks Przytkowski, 1910 r.

Ze zbiorów Muzeum im. Przytkowskich w Jędrzejowie

■ „Donersztik...” w Muzeum

Wystawa „Donersztik in Jendrzew. Żydzi z Jędrzejowa”, prezentowana od 16 września 2022 do 14 maja 2023 r. to pierwsza tak kompleksowa prezentacja w Muzeum im. Przytkowskich w Jędrzejowie, pokazująca dawny sztetl jędrzejowski i jego mieszkańców, którzy niegdyś stanowili 40% społeczności miejskiej oraz ich późniejsze losy.

Kiedy wraz z kuratorką omawialiśmy wstępne założenia wystawy poświęconej jędrzejowskiemu Żydom byliśmy zgodni, że jej trzonem powinny być judaika ze zbiorów własnych Muzeum. Doktor Feliks Przytkowski (1872-1951) był lekarzem, którego dziś określilibyśmy jako „lekarza pierwszego kontaktu” lub „internistę”, a oprócz tego miał specjalność położnika. Przez jego gabinet „przewijali się” pacjenci wszystkich stanów i wyznań. Znaczną część z nich stanowili jędrzejowscy Żydzi – zarówno ci lepiej sytuowani, jak i ubodzy, często niezrozumiani z polskimi mieszkańcami miasteczka – to ze względu na nich Feliks Przytkowski posiadał umiejętność porozumiewania się w języku jidysz w stopniu co najmniej podstawowym. Wszyscy oni byli skrzętnie odnotowywani w księdze przyjęć. Wdzięczni pacjenci częstokroć obdarowywali lekarza drobnymi upominkami – wśród nich zachowała się m.in. miniaturowa Tora z drukowaną imienną dedykacją w języku hebrajskim.

Muzeum posiada dość liczny zbiór pamiątek związanych z dawną miejscową społecznością żydowską, w tym sporo przedmiotów kultowych, jak menory, lampy chanukowe, naczynia, modlitewniki, kilka egzemplarzy Tory i inne podobne obiekty.

Historia pozyskania większości z nich jest tragiczna. Kiedy zaczęła się zagłada jędrzejowskich Żydów zgromadzono w getcie. Niektórzy z nich przynosili wówczas doktorowi Feliksowi Przypkowskiemu swoje przedmioty kultowe na przechowanie w nadziei, że później je odbiorą, mając pełne zaufanie do swego lekarza i sąsiada. Mniej więcej w tym czasie Tadeusz Przypkowski dwa razy sfotografował jeden z tych przedmiotów – świecznik chanukowy. Na jednym zdjęciu chanukija płonie blaskiem wszystkich świec, na drugim jest wygaszona. Na jego zdjęciach świecznik został wyniesiony do rangi symbolu reprezentującego wygnanych i wymordowanych dawnych mieszkańców Jędrzejowa. Po wojnie przedmioty te czekały długo na powrót właścicieli, wreszcie po latach zostały włączone do zbiorów Muzeum... Od tego czasu były wielokrotnie pokazywane publicznie, jednak „Donersztik in Jendrzew...” była prezentacją szczególną. Żydowskie artefakty przechowywane w naszym Muzeum to oczywiście wyjątkowe pamiątki, jednak nie pozwalają one na całościowe odtworzenie obrazu dawnej żydowskiej społeczności Jędrzejowa – stanowią zaledwie fragment układanki. Aby odtworzyć ją w całości potrzebne były dodatkowe elementy – ekspozyty wypożyczone z innych miejsc, a przede wszystkim ktoś, kto potrafi je właściwie odczytać i ułożyć w odpowiednim porządku. Tą osobą okazała się kuratorka wystawy – Klaudia Kwiecińska, judaistka od lat zaangażowana w podtrzymywanie pamięci o żydowskiej społeczności Jędrzejowa, związana z programem „Sieć Forum Dialogu” przy fundacji Forum Dialogu, wciąż wytrwale odnajdująca coraz to nowe kontakty do rozsianych

po całym świecie potomków jędrzejowskich Żydów. To dzięki niej wystawa „Donersztik in Jendrzew. Żydzi z Jędrzejowa” stała się autentyczną podróżą do dawnego sztetla jędrzejowskiego. W trzech salach Małej Galerii naszego Muzeum poszczególne elementy ułożyły się w opowieść o historii, codzienności, życiu dawnych jędrzejowskich mieszkańców, którzy niegdyś stanowili 40% społeczności miejskiej. Pozwoliła ona poczuć klimat przedwojennego Jędrzejowa, tętniącego życiem rynku, pełnego żydowskich handlarzy. Nawiązywał do tego tytuł wystawy w języku jidysz: „Czwartek w Jędrzejowie” – dzień, który w naszym mieście zawsze był dniem targowym. Pokazana kolekcja judaików, w tym tradycyjne elementy żydowskiego stroju i przedmioty codziennego użytku, pochodziły nie tylko ze zbiorów własnych Muzeum, ale też zostały wypożyczone z Muzeum Okręgowego w Pińczowie, Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie oraz z kolekcji prywatnych.

Motywy przewodni wystawy stanowiły cytaty z „Księgi Pamięci jędrzejowskich Żydów”, wydanej przez Stowarzyszenie dla Emigrantów Jędrzejowskich w Izraelu, której obszerne fragmenty kuratorka wystawy przetłumaczyła na polski, udostępniając ją współczesnej jędrzejowskiej publiczności. Ten głos oddany dawnym mieszkańcom sztetla jędrzejowskiego sprawił, że to oni stali się narratorami wystawy i przewodnikami po dawnym żydowskim miasteczku. To dzięki nim mogliśmy poznać historię organizacji kulturalnych związanych z jędrzejowskimi Żydami, a także syjonistów i ich podróż do Palestyny. Oryginał księgi, specjalnie wypożyczony z Żydowskiego Instytutu Historycznego, jako jeden z eksponatów, stanowił zwieńczenie opowieści. Szczególnym miejscem na wystawie była też galeria zdjęć z prywatnych albumów potomków, którzy z przejęciem zaangażowali się w jej tworzenie, opowiadając o losach swych przodków.

To dzięki temu wszystkiemu judaika ze zbiorów własnych Muzeum przestały być wyłącznie relikwiami pozostawionymi przez bezimienną, milczącą grupę osób, które dawno odeszły, lecz przemówiły na nowo – niczym dawne zwoje spisane w zapomnianym języku, które po latach udało się odczytać i ułożyć we właściwym porządku, aby opowiedziały swoją historię.

Dzięki temu też wystawa „Donersztik in Jendrzew...” cieszyła się ogromnym powodzeniem wśród jędrzejowskich szkół, przychodzących licznie na specjalnie dla nich zorganizowane lekcje muzealne, powodzeniem, które kazało nam przedłużyć czas prezentacji wystawy o ponad dwa miesiące w stosunku do pierwotnych zamierzeń. Odwiedzana była także przez samych potomków jędrzejowskich Żydów, zamieszkujących obecnie Izrael i Stany Zjednoczone. Dla niektórych z nich była to w pierwsza wizyta w mieście ich przodków, do której zmotywowała ich opisywana wystawa. W jednej z sal wystawowych odszukać mogli fotografie członków swych rodzin.

Za to wszystko składam kuratorce wystawy, pani Klaudii Kwiecińskiej, moje najserdeczniejsze podziękowania. Ogromnie się cieszę, że po tej ładnej, mądrej, edukacyjnej i bardzo potrzebnej wystawie pozostanie trwały ślad w postaci niniejszego katalogu.

Jędrzejów, w czerwcu 2024 r.

Jan Przytkowski
Dyrektor Muzeum im. Przytkowskich w Jędrzejowie

Fot. 67. Plakat wystawy „Donersztik in Jendrzew. Żydzi z Jędrzejowa”.

Projekt: Artur Smerkowski

Donersztik in Jendrzew
דאָנערשטיק אין יענדזשעוו
Żydzi z Jędrzejowa
יהודים מינדז'יוב

wystawa czasowa

Mała Galeria

Muzeum im. Przypkowskich w Jędrzejowie

Pl. T. Kościuszki 7-8

16 września 2022 – 5 marca 2023 r.

kuratorka: Klaudia Kwiecińska

www.muzeum.jedrzejow.pl

Stowarzyszenie
im. Jana Karłowicza

Forum
Dialogu.

RADIO
z KULTURĄ

Fot. 68. Potomkowie Jechiela Leviego – jego syn Dawid ze Stanów Zjednoczonych (po lewej) oraz wnuk Jechuda (po prawej) z Izraela. Przeglądają książki na wystawie. Listopad 2022 r.

Fot. 69. Córka Marii Szpilberg (druga z prawej) Nelly Rubin z Izraela na wystawie. Po lewej mąż Stefan. Towarzyszą im Danuta Borucka (muzeum) oraz Jan Giemza (nauczyciel SP nr 4 w Jędrzejowie). Grudzień 2022 r.

Fot. 70, 71, 72, 73, 74
Widoki wystawy
„Donersztik in Jędrzew.
Żydzi w Jędrzejowie”.
Fot. Jan Przytkowski.

Bibliografia

Źródła

- Przytkowska Z., *Wspomnienia z okupacji 1943 r. w Jędrzejowie. Kwestja żydowska. Pisane w 1968 r.*, mps dostępny w Państwowym Muzeum im. Przytkowskich w Jędrzejowie, sygnatura: MPJ/SH/453.
- *Sefer ha-zikaron le-jehudei Jendrzewow. Jendrzewer jizkor-buch*, red. Sz. D. Jeruszalmi, Tel Awiw 1965.

Opracowania

- Kwiecińska K., *„Księga Pamięci jędrzejowskich Żydów” jako źródło do badań nad historią społeczności żydowskiej. Opracowanie i analiza materiału*, Praca licencjacka napisana pod kierunkiem dr Anny Jakimyszyn-Gadochy, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2018.
- Piasecka R., *Spółczesność powiatu jędrzejowskiego w latach 1918–1939*, Kielce 2000.
- Rutkowski A., *Martyrologia, walka i Zagłada ludności żydowskiej w dystrykcie radomskim podczas okupacji hitlerowskiej*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego”, 1955, nr 15–16, s. 75–182.
- Ślusarek K., *Jędrzejów w latach 1795–1918. Portret miasta i jego mieszkańców*, Jędrzejów 2014.
- Urbański K., *Gminy żydowskie wyznaniowe duże w województwie kieleckim*, Kielce 2013.
- Wiech S., *Osadnictwo Żydów w Jędrzejowie do 1914 roku [cz. I]*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 1996, nr 3, s. 3–15.
- Wiech S., *Żydzi Jędrzejowa 1862–1914. II. Udział Żydów jędrzejowskich w życiu gospodarczym miasteczka*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 1997, nr 1, s. 3–13.

Internet

- Bielański K., *Jędrzejów*, <http://cmentarze-zydowskie.pl/jedrzejow.htm> [dostęp: 30.11.2023].
- *Informacje o więźniach* (baza), <http://www.auschwitz.org/muzeum/informacja-o-wiezniach/> [dostęp: 30.11.2023].
- *Jędrzejów. Synagoga w Jędrzejowie (ul. 14 Stycznia; obecnie ul. 11 Listopada)*, <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/j/40-jedrzejow/112-synagogi-domy-modlitwy-i-inne/85253-synagoga-w-jedrzejowie-ul-14-stycznia-obecnie-ul-11-listopada> [dostęp: 30.11.2023].
- *Żydzi z Jędrzejowa*, <http://www.andreovia.pl/publikacje/zydzy-z-jedrzejowa> [dostęp: 30.11.2023].

Źródła zdjęć

- Archiwum prywatne Exequiela Siddiga
- Archiwum prywatne Janiny Bassat
- Archiwum prywatne Moszego Berlina
- Archiwum prywatne rodziny Rubin
- Archiwum prywatne Omera Baraka
- Archiwum prywatne Jehudy Goldmana
- *Sefer ha-zikaron le-jehudei Jędrzejow. Jędrzewer jizkor-buch*, red. Sz. D. Jerusalmi, Tel Awiw 1965.
- Zbiory Muzeum im. Przytkowskich w Jędrzejowie
- Zbiory prywatne „Archiwum Gajówka”
- Zbiory Żydowskiego Instytutu Historycznego im. Emanuela Ringelbluma w Warszawie

W albumie zaprezentowano także fotografie przedmiotów ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Pińczowie oraz prywatnych zbiorów Jacka Koszczana, udostępnionych na potrzeby wystawy czasowej.

POSŁUCHAJ CAŁOŚCI WSPOMNIEŃ
CYTOWANYCH W ALBUMIE FRAGMENTÓW
Z „KSIĘGI PAMIĘCI JĘDRZEJOWSKICH ŻYDÓW”

Materiał zrealizowany dzięki uprzejmości Radia z Qlturą

POSŁUCHAJ MELODII W WYKONANIU
MOSZEGO BERLINA ORAZ JEGO CÓRKI ODELII.
UTWORY SKOMPONOWANE NA PODSTAWIE
NUT PRZYWIEZIONYCH DO PALESTYNY
Z JĘDRZEJOWA PRZEZ JEGO OJCA ABRAHAMA

The materials presented in the following album were gathered for the exhibition titled: “Donersztik in Jendrzew. Żydzi z Jędrzejowa” (Donershtik in Yendzshev. Jews from Jędrzejów) in the Przytkowski Museum in Jędrzejów, held between IX. 22 – V. 23. Amongst the materials are items and photographs that carry the history and daily life of the Jews of Jędrzejów since their arrival in town up until the recollection of their memories post war, abroad, of their hometown. There are also a description of modern forms and initiatives for the remembrance of this community, organized in Jędrzejów.

■ History of the Jewish Community in Jędrzejów

The beginnings of the Jewish settlement in Jędrzejów

Until 1962 the ecclesiastical town of Jędrzejów had issued a privilege de non tolerandis Judaeis, according to which Jews were not allowed to settle within the town boundaries. However, it is known that before that date many Jews came to the town to work in trade and crafts. Some families lived in the town.

After the January Uprising of 1864, the number of Jewish immigrants to the city increased significantly. The increase of the total settlement was supported by the construction of the Iwangorodzko-Dąbrowska railway, which helped to connect Jędrzejów with other towns in the Polish Kingdom. Jews emigrated from the neighboring towns, among which were Chęciny, Pińczów and Sobków.

Settlement development. Demography

Jews in Jędrzejów settled mainly around the town square and the streets along it. In 1881 Jews made up 14.3% of the total population of 4038, and in 1913 they made up 31.6% of the town's 7256 inhabitants. The first Jewish craftsmen arrived in Jędrzejów, to serve the needs of the local Jewish community. They were butchers, bakers, tailors, undertakers, and shoemakers. In addition, Jews established sawmills and initiated the development of forestry and the food industry. The largest number of Jews lived in Jędrzejów in the 1920s. According to the census of 1921, their number reached 4585, i.e., 44.3% of the total population. Most of them were women. Until the Second World War the number of Jews began to decrease due to the Zionist movement and emigration to Palestine.

Communal Institutions

A cemetery, a mikveh and numerous houses of prayer were built within the city limits. The cemetery was built outside the town, where Spacerowa Street is today. There is no date when it was built, but according to the "Jędrzejów Memorial Book" the first person buried there was a Jewish soldier on duty in Jędrzejów, and the second was Berish Zylbersztajn, who died in 1887. The present state of the gravestones does not allow for a precise dating of the burials or any form of identification. The mikveh was built on Wodzisławska Street next to the Murawka stream. During the Second World War it was used as a public bath. The building was lost.

According to the memories of the citizens of Jędrzejów, there was no synagogue (*beth knesseth*), but two buildings of *beth midrash*, which were houses of learning. One of them functioned as a synagogue where people

prayed, held elections and meetings important for the functioning of the community. According to the Foundation for the Preservation of Jewish Heritage in Poland, in 1952 one of the red brick buildings was described as a “synagogue” located in the former 14th January (now 11th November) Street. It was designed to seat six hundred people. In addition to the buildings mentioned above, there were also numerous houses of prayer of various Jewish religious movements, including the Hasidim.

The Jewish Community of Jędrzejów

Jews of Jędrzejów were not uniform. There were numerous orthodox Jews, recognized by wearing of challahs by men or headlocks by women. Hasidic Jews were also present. However, many people looked ‘average.’

There were many secular as well as religious Jewish organizations. There was the Peretz Library, the Cultural Society “Muza,” Chevra Kadisha funeral fraternity, numerous banks and financial institutions, a drama circle, the Jewish National Fund, or a ritual slaughterhouse to name a few. There were also numerous political parties. Among them, Zionist bodies such as Poale Zion, the Revisionist Zionist Party, HeHalutz or Tze’irei Zion were strong. There was also an ultra-Orthodox party in the form of Agudat Yisrael. The communist movement was also developing.

They also arranged multiple forms of schooling. On Pińczowska street there was a Cheder Mejr Jechiel Gnat all boy school as well as girl’s education including Jewish secondary school for women.

In 1920 numerous Jews of Jędrzejów migrated to Palestine.

Shoah

In February 1940, the streets of Łyskowska and Pińczowska were closed and the Jędrzejów ghetto was established. About 6,000 people were concentrated there, including those from the surrounding villages.

The ghetto was abolished on 16 November 1942. The Jews from the ghetto were sent to the Treblinka extermination camp, where they were killed. Only 230 Jews from the ghetto, who were selected for work, remained in what was later called the “small ghetto”, which existed until February 1943.

Some of the non-Jewish citizens of Jędrzejów tried to help by providing shelter. According to some witnesses, there were also acts of robbery of Jewish property, killings, and the handing over of Jews to the occupying power. The relations and attitudes during the Shoah in the town enquire more intensive research.

There is no definitive number of Jews who survived the Holocaust, but it is known that some survived the war in concentration camps and in hiding. Some families managed to emigrate from Poland before the war broke out.

Post War

Only a few returned to Jędrzejów after the war. Most of their homesteads were occupied by other people and their possessions were lost. In addition, the loss of relatives and the emptiness of the exterminated community increased the need to leave Jędrzejów for good.

Many survivors settled abroad. Most of them in Israel and the United States, but also in Australia, Argentina, Canada, and other European countries.

Those living in Israel quickly formed an organization for immigrants, which, among other things, commemorated the victims of the Holocaust. Similarly, those who had settled in the USA came together.

In 1958 the immigrants financed a memorial on Mount Sinai to the murdered Jews of Jędrzejów.

In 1965, also on the initiative of Israeli immigrants, the “Jędrzejów Memorial Book” was written in Tel Aviv. It is a collection of memories of Jewish citizens of the town. Its contents were written by people living in many places in the world. Almost five hundred pages describe the history of the Jewish community, including the bravery of all institutions, organizations, and individuals. It is also a collection of almost four hundred unique family photographs.

Remembrance

The citizens of Jędrzejów continue to keep the memory of their Jewish neighbours. Among the actions taken across the town. Among the activities organized in the town, there is the annual cleaning of the cemetery by students from local schools, the organization of workshops, museum lessons and cultural events for residents.

Numerous of local historians, teachers and socialites look for any information about the Jews in town.

The descendants of the Jewish community in town visit Jędrzejów. They meet with citizens and create friendly relations.

The Remembrance Day happens each year on the 16th of September, the day of the anniversary of the deportation of the Jews to Treblinka.

באלבום הזה מוצגים החומרים מהתערוכה במוזאון על שם משפחת פז'פקובסקי
בינדז'יוב "דונערשטיק אין יענדזעוו. יהודים מינדז'יוב", נערכה מספטמבר 2022 עד
מאי 2023.

בתערוכה הזאת הוצגו חפצים ותמונות הקשורים להיסטוריה ולחייהם של תושבי
היהודיים מינדז'יוב – מהתחלה של הסדרם בעיירה עד תקופה שלאחר מלחמת העולם
השנייה. מתוארות גם יוזמות עכשוויות לזכר יהודי ינדז'יוב.

ההיסטוריה של קהילת ינדז'יוב

התחלת ההתישבות של היהודיים בינדז'יוב

בינדז'יוב, כלבעיר הכנסייה, היה פּרִיבִּילִגְיוֹם דֵּה נֹן טוֹלְרַנְדִּים יוֹדָאִים עד שנת 1862.
אף על פי כן, יהודיים באו לעיר בקשר למסחר. כמה משפחות גם גרו בה.
ההתישבות התפתחה במיוחד אחרי מרד ינואר (1863–1864). בתקופה הזאת נפתח
גם קו רכבת ליד ינדז'יוב והעיר היתה מקום טוב לחיות בה. המון אנשים עברו
מערים שכנות כמו חנטשין, פינצ'וב, סובקוב.

היתפתחות תישבות. דמוגרפיה

יהודים בינדז'יוב גרו במיוחד בכיכר העיר.

בשנת 1881 תושבי היהודיים היו 10% מכלל התושבים (מ4038 אנשים בסך הכל) ובשנת 1913 המספר עמד על 31,6% (מ7256 אנשים בסך הכל).

יהודים עבדו במקצועות כגון אופים, חייטים, סנדלרים, שוחטים וכו'. הם גם הרחיבו את העסקים של בתי המלאכה לניסור עצים.

המספר הגדול של יהודיים בינדז'יוב נרשם בשנות ה-20 מאה ה-20. בשנת 1921 יהודיים היוו 4585 – 44,3% אנשים. רוב מהתושבים היו נשים.

המספר הקטין עד מלחמת העולם השנייה בקשר לעליות לארץ ישראל.

ארגוני קהילה

בינדז'יוב נוצרו בית קברות, מקווה וכמה בתי תפילות.

בית קברות אותר בפרור (עתה רחוב ספצרובה). אין ידע על תאריך פתיחה של בית הקברות. לפי "ספר הזכרון ליהודי ינדז'יוב", האיש הראשון שנקבר במקום הזה היה חייל רוסי. האיש השני הוא בריש זילברשטיין שנפטר בשנת 1887. בית הקברות הוחרב במלחמה ואחריה. עכשיו אפשר למצוא שם רק כמה מצוות.

לפי זכרונות תושבים לא הייה בינדז'יוב בית כנסת גדול אבל נוצרו שני בתי מדרש

(אחד היה מקום גם לפגישות קהילה). בשנת 1952 הבניין אחד תואר כבית כנסת ל-600 אנשים.

בעיר היו גם המון בתי תפילה לחבורות הדתיות השונות – למשל לחסידים.

קהילת יהודי ינדז'יוב

יהודים בינדז'יוב הם לא היו קבוצה אחידה. בעיר גרו המון חבורות דתיות. אולם הרבה אנשים לא היו דתיים, ידעו יידיש ופולנית. נוצרו ארגונים דתיים וחילונים. אפשר לנקוב: ספרייה, קבוצת מוזיקה "מוזע", חברת קדישה, בנקים, קרן קיימת לישראל, בית מטבחים וכו'. היו גם מפלגות פוליטיות כמו פועלי ציון, הצ"ח, החלוץ, אגודת ישראל ומפלגות קומוניסטיות. נפתחו גם בתי ספר יהודיים. ידוע שברחוב פינצ'ובסקה נוצרו חדר. היתה גם חטיבת ביינים לנשים. בשנית ה-20 המון אנשים עלו לארץ ישראל.

השואה

בפברואר 1940 הוקם גטו בינדז'יוב ל-6000 אנשים – מהעיר וסביבתה. גטו קיים עד ל-16.09.1942. ביום הזה יהודיים הוסעו לטרבלינקה והומתו שם. זיכרוןנו לברכה.

אחרי הגירוש נוצר הגטו הקטן לבערך 200 עבדים. הגטו התקיים עד פברואר 1943. כמה תושבים לא-יהודים של ינדז'יוב רצו לעזור על ידי מתן מחסה. לצערי היו גם דוגמאות של ביזה של רכוש יהודי, ואפילו רציחות או מסירת יהודים לכובש. אין ידע על מספר נוצלי השואה. כמה אנשים שרדו את המלחמה במחנות או במחבאות. המון אנשים עשו עלייה לפני מלחמה או ברחו למזרח אירופה בתחילת המלחמה.

אחרי המלחמה

יהודי ינדז'יוב חזרו לעיירה אחרי מלחמה. בביתם גרו כבר אנשים אחרים וחפציהם אבדו. העיר היתה ריקה ביבילהם. המון ניצולים ישבו במדינות שונות. הרוב בארץ ובארצות הברית, וגם בקנדה, בארצ-גנטינה ובמדינות אירופאיות. בשנת 1958 עולים חדשים יסדו מצבה בהר-ציון לזכר נפגעי ינדז'יוב. בשנת 1965 בתל-אביב התפרסם "ספר הזכרון ליהודי ינדז'יוב".

זכרון

תושבי ינדז'יוב מנסים להנציח את שכניהם היהודים. מאורגנות עבודות ניקיון בבית קברות, הרצאות בבתי ספר ובמוזאון. היסטוריונים מקומיים רבים, מורים ופעילים חברתיים מחפשים כל מידע על החיים

היהודיים בעיירה.

צאצאי יהודי ינדז'יוב מבקרים את העיר ויוצרים קשרים ידידותיים עם התושבים.
כל שנה ב-16 לספטמבר שהוא יום השנה לגירוש יהודי ינדז'יוב למחנה החשמדה טר-
בלינקה מארגנים את יום הזכרון.

Wykaz fotografii / List of photos / רשימת תמונות

- **00** ● Ze zbiorów Muzeum im. Przytkowskich w Jędrzejowie
Jędrzejów, Rynek. Widok na południową pierzeję, pośrodku widoczny dom Przytkowskich, 1900.
Jędrzejów town square. In the centre house of Przytkowski family, 1900/1905.
השוק בינדז'יוב. באמצע הבית של משפחת פשיקובסקי. השנת 1900\1905.
- **Fot. 01, 02, 03** ● Ze zbiorów Muzeum im. Przytkowskich w Jędrzejowie
Fotografie rynku jędrzejowskiego w obiektywie Feliksa Przytkowskiego. Początek XX w.
Jędrzejów town square. Beginning of the 20th century.
שלט המכולת של יצחק שולז ברחוב פינצ'ובסקה. שנות ה-30, המאה ה-20.
- **Fot. 04** ● Ze zbiorów Muzeum im. Przytkowskich w Jędrzejowie
Szyld sklepu spożywczego, prowadzonego przez Icka Solarza na ul. Pińczowskiej. Szyld wykonał M. Wolfowicz. Lata 30. XX w.
A banner for a grocery shop, run by Yitzhak Solarz on Pińczowska street, 1930s.
שלט המכולת של יצחק שולז ברחוב פינצ'ובסקה. שנות ה-30, המאה ה-20.
- **Fot. 05** ● Ze zbiorów prywatnych „Archiwum Gajówka”
Fragment dokumentu Dyrekcji Lasów Hr. Lanckorońskich w Komarnie, informujący o zamówionym drewnie.
Fragment of a document from the Forestry Directorate of Lanckoroński family in Komarno, informing about the wood ordered by the Jews from Jędrzejów.
חלקי תיעוד מהנהלת היערות הלאומיים על קניית עצים על ידי יהודיים מינדז'יוב.
- **Fot. 06, 07, 08** ● Ze zbiorów prywatnych „Archiwum Gajówka”
Kopie rachunków i pieczęci z jędrzejowskich zakładów, prowadzonych przez Żydów.
Copies of receipts and stamps from Jędrzejów businesses run by Jews.
העתקים של חשבוניות וחתימות מהמפעלים היהודיים מינדז'יוב.

- **Fot. 09** ● Ze zbiorów Muzeum im. Przytkowskich w Jędrzejowie
Reklamówka czasopisma „Ha-Melic” Ulotka z 1899 r., informująca o celach czasopisma, numerach specjalnych, czy sprzedaży plakatów tematycznych. „Ha-Melic” była pierwszą hebrajską gazetą wydawaną w Imperium Rosyjskim. Dystrybucja przypadła na lata 1860–1904. Niniejsza ulotka znaleziona została w jednym z modlitewników, znajdujących się w zbiorach Muzeum im. Przytkowskich.
"Ha-Melic" magazine leaflet. 1899.
פרסומת של עיתון "המליץ".
- **Fot. 10** ● Ze zbiorów Muzeum im. Przytkowskich w Jędrzejowie
Unzer Ekspres („Nasz Ekspres”) – publicystyczna gazeta codzienna wydawana w latach 1927–1938 w Warszawie w jęz. jidysz. Publikowano w niej między innymi fragmenty powieści „Unzer Ekspres” newspaper.
עיתון "אונדזער עקספרעס".
- **Fot. 11** ● Ze zbiorów Muzeum im. Przytkowskich w Jędrzejowie
Gazeta „Haynt” („Dzisiaj”) – codzienna gazeta o charakterze społeczno-politycznym, wydawana w latach 1908-1939 w Warszawie w jęz. jidysz.
„Haynt” newspaper.
עיתון "היינט".
- **Fot. 12** ● Ze zbiorów Muzeum im. Przytkowskich w Jędrzejowie
Jędrzejów, rynek. Dom Przytkowskich, widok elewacji frontowej. Obecnie Plac Kościuszki. Po prawej stronie kamienica zamieszкана przez rodzinę Zylberszaców. Na balkonie widoczna kuczka, zbudowana na święto Sukkot. Fot. Feliks Przytkowski, 1912 r.
Jędrzejów, town square. On the right a residential building inhabited by the Zylberszac family. On the balcony a sukkah can be seen, built for the festival of Sukkot. Fot. Feliks Przytkowski, 1912.
ינדז'יוב – כיכר העיר – הבניין בצד ימין הוא הבית של משפחת זילברשץ. במרפסת נראית סוכה. שנת 1912.
- **Fot. 13** ● Ze zbiorów Muzeum im. Przytkowskich w Jędrzejowie
Modlitewnik prezentowany na wystawie „Donersztik in Jendrzew. Żydzi z Jędrzejowa”.
Prayer book (Machzor).

מחזור.

- **Fot. 14** ● Ze zbiorów Muzeum im. Przytkowskich w Jędrzejowie
 Mykwa na ul. Wodzisławskiej, obecnie okolice parku 700-lecia. W czasie II wojny światowej i po niej używana jako łaźnia miejska. Budynek nie zachował się. Fot. Tadeusz Przytkowski, 1941 r.
 Mikveh on Wodzisławska street. Fot. Tadeusz Przytkowski, 1941.
 המקווה ברחוב וואדיסלבסקה (הבנין לא קיים). שנת 1941.
- **Fot. 15** ● Ze zbiorów prywatnych
 Miniaturowy zwój Tory z sygnaturą na sukience i pudełku w jęz. jidysz „dr Feliks Przytkowski”. Prawdopodobny prezent od jednego z pacjentów. Prezentowany na wystawie „Donersztik in Jendzew. Żydzi w Jędrzejowie”.
 Miniature Torah scroll signed on cover and box in Yiddish 'Dr Feliks Przytkowski'. Probable gift from one of his patients. Interwar period.
 מיניטורי של תורה עם סימן הכתר "רופא פליקס פשיפקובסקי". כנראה זאת היתה מתנה ממטופל.
- **Fot. 16** ● Ze zbiorów Muzeum im. Przytkowskich w Jędrzejowie
 Pogrzeb żydowski. Ciało niesione na marach przez ulicę Pińczowską. 1911 r.
 Jewish funeral. Pińczowska Street. 1911.
 הלוייה יהודית ברחוב פינצ'ובסקה. שנת 1911.
- **Fot. 17** ● Ze zbiorów Muzeum im. Przytkowskich w Jędrzejowie oraz prywatnej kolekcji Jacka Koszczana
 Fragment Tory, jadu, modlitewnik oraz tefilin na rękę, prezentowane podczas wystawy „Donersztik in Jendzew. Żydzi w Jędrzejowie”.
 The fragment of Torah, Yad, machzor and tefilin on hand.
 תורה, יד ותפילין.
- **Fot. 18** ● Ze zbiorów Muzeum im. Przytkowskich w Jędrzejowie
 Kieliszki kiduszowe. Okres międzywojenny.
 Kidush glass.
 כוסות לקידוש.
- **Fot. 19** ● Ze zbiorów Muzeum im. Przytkowskich w Jędrzejowie
 Lampa chanukowa (menora). Okres międzywojenny.
 Hanukkah menorah.

- **Fot. 20** ● Ze zbiorów Muzeum im. Przytkowskich w Jędrzejowie
Balsaminka, kadzidło na wonności. Okres międzywojenny.
Besamim, Jewish liturgical incense.

קטורת.

- **Fot. 21** ● Ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Pińczowie
Futrzana czapa – sztrejmł, wraz z pokrowcem, prezentowana na wystawie „Donersztik in Jendrzew. Żydzi z Jędrzejowa”.
Shtreimel – fur cap along with a case.

שטריימל.

- **Fot. 22** ● Ze zbiorów Muzeum im. Przytkowskich w Jędrzejowie
Lampka chanukowa zapalona, fot. Tadeusz Przytkowski, ok. 1942–1955.
Hanukkah menorah.

חנוכייה.

- **Fot. 23** ● Ze zbiorów Muzeum im. Przytkowskich w Jędrzejowie
Lampka chanukowa zgaszona, fot. Tadeusz Przytkowski, ok. 1942–1955.
Hanukkah menorah.

חנוכייה.

- **Fot. 24, 25, 26** ● Ze zbiorów Żydowskiego Instytutu Historycznego im. Emanuela Ringelbluma w Warszawie
Wybrane strony z paszportu na wyjazd do Palestyny z 1936 r., wydany przez Syndykat Emigracyjny w Kielcach z podpisem starosty jędrzejowskiego. Właścicielem paszportu był Moszek-Fiszel Kozłowski. Wyjechał w towarzystwie żony Chawy.
Selected pages from a passport used to depart for Palestine in 1936, issued by the Emigration Syndicate in Kielce with the signature of the starost of Jędrzejów. The owner of the passport was Moshe-Fischel Kozłowski. He left accompanied by his wife Chava.

דפים מהדרכון המאפשר לנסיעה לפלסטין משנת 1936 שהונפק על ידי סינדיקט ההגירה בקיילצה
בחתימתו של הסטארוסט מינדז'יוב .

בעל הדרכון היה מושק-פיסל קוזלובסקי. הוא יצא כמלווה לאשתו חוה.

- **Fot. 27** ● Zdjęcie nadesłał jej wnuk, Alik Rubin z Izraela

Maria Szpilberg (druga z prawej) i jej ojciec Abraham na wycieczce około 1930 r. Miejsce nieznane. Abraham zginął w obozie koncentracyjnym Auschwitz w 1942. Numer obozowy 37927.

Maria Szpilberg (second from the right) and her father Abraham on a trip around 1930. Location unknown. Abraham died in 1942 in Auschwitz concentration camp, camp number 37927.

מרים שפילברג (השנייה מימניה) ואבא שלה - אברהם בטיול. בערך שנת 1930. אברהם מת במכנה ריכוז באושוויץ (מספר המחנה 37927). התמונה שולחה של ידי נכד מרים - אליק רובין מישראל.
- **Fot. 28** ● Zdjęcie nadesłał jego wnuk, Alik Rubin z Izraela

Uczniowie jędrzejowskiego gimnazjum wraz z nauczycielem. Wśród nich zasymilowani uczniowie żydowscy. Drugi z prawej stoi Józef Horowicz.

Students of the Jędrzejów secondary school with their teacher. Among them assimilated Jewish students. Second from right stands Jozef Horowicz. The photo was sent by his grandson, Alik Rubin from Israel.

תלמידים מחטיבת ביניים עם מורתם - בקרבם היהודיים המתבוללים. האדם השני מימין הוא יוסף חורוביץ. התמונה שולחה על ידי נכדו - אליק רובין מישראל.
- **Fot. 29** ● Zdjęcie nadesłał jej wnuk, Alik Rubin z Izraela

Maria Horowicz, z domu Szpilberg (siedzi pierwsza z prawej) w towarzystwie przyjaciół.

Maria Szpilberg (seated first from the right) accompanied by friends.

מרים שפילברג (הראשונה מימין) עם חברים.
- **Fot. 30** ● Zdjęcie nadesłał jej wnuk, Alik Rubin z Izraela

Hersz Cwi Szpilberg (ur. 1907 r.) jako dziecko. Zginął w czasie wojny. Jedyne zdjęcie, jakie pozostało jego młodszej siostrze Marii.

Hersz Zwi Szpilberg (born 1907) as a child. He died during the war. This is the only remaining photo of him, which belongs to his younger sister Maria.

הרש צבי שפילברג (נולד בשנת 1907) בזמן ילדותו. נהרג בשואה. התמונה היחידה שנותרה לאחותו מרים.
- **Fot. 31** ● Zdjęcie nadesłał ich wnuk, Alik Rubin z Izraela

Józef Horowicz (drugi z lewej) i jego żona Maria, z domu Szpilberg (trzecia z lewej) wraz z przyjaciółmi. Fotografia przedwojenna. Małżeństwo przeżyło wojnę uciekając na wschód. Reszta rodziny została zgładzona.

Jozef Horowicz (second from the left) and his wife Maria, née Szpilberg (third from the left) with friends. Pre-war photograph. The couple survived the war by fleeing to the east. The rest of the family was killed.

יוסף חורוביץ (השני משמאלה) ואישתו מרים שפילברג (השלישית משמאלה) עם חברים. התמונה מהזמן שלפני מלחמת העולם השנייה. הזוג שרד את המלחמה כיוון שברח למזרח. בעלי המשפחה האחרים שלהם נהרגו בשואה.

- **Fot. 32** ● Zdjęcie nadesłane przez Janinę (Ninę), obecnie mieszkającą w Australii

Janina Bassat, z domu Kac ze swoją matką Hadassą oraz dziadkiem Mosze Wargoniem, niegdyś radnym Jędrzejowa.

Nina Bassat, née Kac with her mother Hadassa and her grandfather Moshe Wargon, once a Jędrzejów councillor. Photograph send by Janina (Nina). Currently living in Australia.

נינה בססט (משם משפחה קץ) עם אימא הדסה וסבא משה ווארגון שעבד כחבר במועצה בינדז'יוב. התמונה שלחה על ידי נינה מאוסטרליה.

- **Fot. 33**

Sam Wargoń (wuj Janiny), który przetrwał wojnę ukrywając się w okolicach Jędrzejowa. Sam Wargoń (Janina's uncle) who survived the war by hiding in Jędrzejów area.

סם ווארגון (דוד של נינה) ששרד את המלחמה כשהסתתר באזור ינדז'יוב.

- **Fot. 34**

Chaja Wargoń, babcia Janiny, w czasie II wojny światowej. Chaja Wargoń, grandmother of Janina. World War II.

חיה ווארגון, סבתא של נינה.

- **Fot. 35**

Mosze Wargoń, w czasie II wojny światowej, zmuszony przez nazistów do obcięcia brody. Mosze Wargoń, forced to shave his beard by the Nazis. World War II.

משה ווארגון בזמן מלחמת העולם השנייה נאלץ לגלח את הזקן על ידי הנאציים.

- **Fot. 36** ● Zdjęcie nadesłane przez panią Janinę Bassat, córkę Hadassy, mieszkającą obecnie w Australii

Kobiety żydowskie na jędrzejowskiej uliczce – Bracha Berchalc i Hadassa Wargoń. Bracha Berchalc and Hadassa Wargoń, Jewish women on the streets of Jędrzejów.

ברכה ברחול והדסה ווארגון, נשים יהודיים ברחובות ינדז'יוב.

- **Fot. 37** ● Fotografie nadesłał ich potomek, Omer Barak z Izraela
 Rodzina Topioł przed swym domem na obecnej ul. Strażackiej. 1931 r.
 The Topioł family in front of their house on today's Strażacka Street. 1931. The photographs were submitted by their descendant Omer Barak from Israel.

בני משפחת טופיול מול בית ברחוב סטראזאצקה, שנת 1931. צילום נשלח על ידי צאצאיהם, אומר ברק מישראל.
- **Fot. 38** ● Zdjęcie nadesłał jego syn, Mosze Berlin z Izraela
 Członkowie syjonistyczno-ortodoksyjnej organizacji „Mizrachi” w Jędrzejowie około 1930 r. Należał do niej między innymi Abraham Berlin (siedzi czwarty z lewej)
 Members of the Zionist-orthodox organisation "Mizrachi" in Jędrzejów around 1930. Among others, Abraham Berlin (seated fourth from the left) was a member. The photo was sent by his son Moshe Berlin from Israel.

חברים מ"מזרחי" בינדז'יוב בערך שנת 1930. בין היתר היה חבר אברהם ברלין (יושב רביעי משמאל).
 צילום נשלח על ידי בנו משה ברלים מישראל.
- **Fot. 39** ● Zdjęcie nadesłał jego syn, Mosze Berlin z Izraela
 Rodzina Berlin około 1930 r. Szoszana, Eliezer oraz ich dzieci. Pierwszy z lewej stoi Abraham, który przed wojną wyemigrował do Palestyny.
 The Berlin family circa 1930. Shoshana, Eliezer and their children. First on the left is Abraham, who emigrated to Palestine before the war.

משפחת ברלין בערך שנת 1930 - שושנה, אליעזר וילדיהם. הראשון משמאל הוא אברהם שעלה לארץ.
- **Fot. 40**
 Abraham Berlin (trzeci z prawej) w trakcie podróży (aliji) do Palestyny, wraz z towarzyszami. Lata 30 XX w.
 Abraham Berlin (third from the right) during his journey (aliyah) to Palestine, together with his companions. 1930s.

משמאל: אברהם ברלין (שלישי מימין) במהלך עלייתו לארץ ישראל. שנות ה-30.
- **Fot. 41**
 Abraham Berlin (stoi drugi z lewej) w wojsku izraelskim w czasie I wojny izraelsko-arabskiej 1947-1949.
 Abraham Berlin (standing second from the left) in the Israeli army during the First Israeli-Arab War 1947-1949.

אברהם ברלין (עומד שני משמאל) בצבא הישראלי במלחמת ישראל-ערבית הראשונה 1947-1949.

- **Fot. 42**

Zaświadczenie o wykonywanym zawodzie, wydane dla Abrahama Berlina w 1935 r.
Certificate of the qualifications to practice, issued to Abraham Berlin in 1935.

תעודת הכשרה לתרגול, שהונפקה לאברהם ברלין ב-1935.

- **Fot. 43**

Abraham Berlin (pierwszy z lewej) jako pracownik drukarni w Tel Awiwie. Zawodu wyuczył się w Jędrzejowie.

Abraham Berlin (first on the left) as a printer's employee in Tel Aviv. He learned his profession in Jędrzejów.

אברהם ברלין (ראשון משמאל) כעובד מדפיס בתל אביב. הוא למד את מקצועו בינדז'יוב.

- **Fot. 44** • Zdjęcie nadesłał wnuk Ruchli, Exequiel Siddig z Argentyny

Chawa Wajnrajch i jej mąż Mordka Mendel w 1958 r. Chawa urodziła się w Wolbromiu w 1890 r. Wraz z mężem zamieszkali najpierw w Zawierciu, a później w Jędrzejowie, gdzie miała urodzić się jedna z ich córek – Ruchla. W 1932 r. rodzina wyemigrowała do Buenos Aires.

Chava Wajnrajch and her husband in 1958. The photo was submitted by their great-grandson Exequiel Siddig from Argentina.

חווה ויינראיך ובעלה בשנת 1958. צילום נשלח על ידי נכדם אסקיאל סידדיג מארגנטינה.

- **Fot. 45**

Zdjęcie z paszportu Chawy Wajnrajch oraz dzieci. Pierwsza z prawej to Ruchla.

The passport of Chava Wajnrajch and her children.

מדרכון של חווה ויינראיך וילדיה.

- **Fot. 46** • Fotografię nadesłał jego wnuk, Jehuda Goldman z Izraela

Jechiel Lewi urodzony w 1913 r. w Jędrzejowie, gdzie mieszkał i pracował jako ślusarz lub zegarmistrz. Zdjęcie wykonano w DP Camp w Landsbergu (obóz dla osób przemieszczonych po II wojnie światowej). Spędził w nim 3,5 roku. Trafił do niego po wyzwoleniu obozu Auschwitz, w którym był więziony od 1942 r. Jego żona i dziecko nie przeżyli wojny. Ożenił się ponownie ze swą kuzynką Gitel Gnacką, z którą razem przetrwał Auschwitz. W obozie dla przesiedleńców urodziło się ich pierwsze dziecko. Wyemigrowali do Stanów Zjednoczonych.

Jechiel Lewi's born in 1913 in Jędrzejów. Photograph from DP Camp in Landsberg, where he was sent after his liberation from Auschwitz.... They emigrated to the United States. The photograph was submitted by his grandson, Yehuda Goldman from Israel.

יחיאל לואי נולד ב-1913 בינדז'יוב. תצלום ממחנה העקורים בלנדסברג, לשם נשלח לאחר שחרורו מאושוויץ. הגר לארצות הברית. צילום נשלח על ידי נכדו, יהודה גולדמן מישראל.

- **Fot. 47** ● Ze zbiorów Muzeum im. Przypkowskich w Jędrzejowie, Muzeum Regionalnego w Pińczowie, kolekcji prywatnej Jacka Koszczna

Widok wystawy „Donersztik in Jendrzew. Żydzi w Jędrzejowie”. Sztrejml wraz z pokrowcem, lampa chanukowa z wizerunkiem rajy na ścianie, modlitewniki, elementy ubioru religijnego: tałas, talit, atara i tefilin na głowę.

Exhibition space: shtreimel along with a case, a Hanukkah lamp with an image of paradise on the wall, prayer books, Jewish religious clothing elements (tallit, atarah and tefillin for the head).

תמונה של תערוכה: שטריימל יחד עם מארז, מנורת חנוכה עם תמונת גן עדן על הקיר, סידורי תפילה, טלית, עטרה ותפילין לראש.

- **Fot. 48, 52, 53** ● Ze zbiorów Żydowskiego Instytutu Historycznego im. Emanuela Ringelbluma w Warszawie
Deportacja Żydów z getta w Jędrzejowie do ośrodka zagłady w Treblince, 16.09.1942 r.
Deportation of Jews from the Jędrzejów ghetto to the extermination camp at Treblinka, 16.09.1942.

גירוש היהודיים מינדז'יוב למחנה השמדה בטרבלינקה. 16.09.1942.

- **Fot. 49** ● Ze zbiorów prywatnych jej siostrzenicy, Nelly Rubin z Izraela
Żydzi jędrzejowscy w okresie okupacji. Po lewej widoczna opaska z Gwiazdą Dawida. Trzecia z prawej stoi Nela Szpilberg (zginęła w Treblince).

Jews of Jędrzejów during the occupation. On the left a band with a Star of David is visible. Standing third from the right is Nela Szpilberg (perished in Treblinka).

יהודי ינדז'יוב בתקופת הכיבוש. משמאל נראית להקה עם מגן דוד. שלישיית מימין עומדת נלה שפילברג (נספתה בטרבלינקה).

- **Fot. 50** ● Ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Pińczowie
Opaska z Gwiazdą Dawida, obowiązkowo noszona przez Żydów na ramieniu na terenie Generalnego Gubernatorstwa.

The armband with the Star of David, mandatorily worn by Jews on the arm in the General Government.

להקה עם מגן דוד, חובה לענוד על ידי יהודים על הזרוע בשטח של גנרל גוברנס.

- **Fot. 51** • Muzeum im. Przytkowskich w Jędrzejowie

Mapa Jędrzejowa z zaznaczonym terenem getta (pole żółte) oraz prawdopodobną trasą przemarszu kolumny na rampę kolejową (linie czerwone). Materiał znajduje się na stronie andreovia.pl oraz w zbiorach.

Map of Jędrzejów with the ghetto area marked (yellow markings).

מפה של ינדז'יוב – שטח גטו מסומן בצהוב.

- **Fot. 54** • Ze zbiorów Muzeum im. Przytkowskich w Jędrzejowie

Fragment listu wysłany z obozu pracy przymusowej „HASAG” do Zofii Przytkowskiej. Fragment of a letter sent from the "HASAG" forced labour camp to Zofia Przytkowska.

קטע ממכתב שנשלח ממוחנה עבודת הכפייה "האסג" לזופיה פז'יפקובסקה.

- **Fot. 55** • Zdjęcie nadesłał jego wnuk, Omer Barak z Izraela

Mapa Jędrzejowa, narysowana z pamięci przez Szmula Topiola, który wyemigrował do Palestyny w 1934 r. Mapę tę odtworzył po 75. latach w Tel Awiwie.

Map of Jędrzejów, drawn from memory by Szmul Topiol, who emigrated to Palestine in 1934. He recreated the map 75 years later in Tel Aviv.

מפת ינדז'יוב, שצוירה מהזיכרון על ידי שמול טופיול, שהיגר לארץ ישראל ב-1934. הוא שיחזר את המפה 75 שנים מאוחר יותר בתל אביב.

- **Fot. 56, 57** • Zdjęcie ze zbiorów prywatnych jego bratanka, Omera Baraka z Izraela

Spotkanie emigrantów jędrzejowskich w Izraelu w 1958 r. Wśród nich (piąty z prawej na dolnej fotografii) Jakub Topiol – członek komisji wydawniczej „Księgi Pamięci jędrzejowskich Żydów”.

Meeting of Jędrzejów emigrants in Israel in 1958.

מפגש יוצאי ינדז'יוב בישראל בשנת 1958.

- **Fot. 58**

Okładka „Księgi Pamięci jędrzejowskich Żydów”, wydanej w Tel Awiwie w 1965 r. Cover of “Memorial Book of the Jews from Jędrzejów” published in Tel Aviv in 1965.

הכריכה של ספר הזיכרון ליהודי ינדז'יוב.

- **Fot. 59, 60, 61, 62**

Przykładowe strony z Księgi Pamięci: wstęp i zdjęcie redaktorów, wspomnienia o organizacji syjonistycznej, nekrolog poświęcony zmarłemu w Auschwitz, wspomnienie o Josele Ordynansie i jego zdjęcie z kożą.

Sample pages from the Memorial Book.

דוגמאות של דפים מספר הזיכרון מיהודי ינדז'יוב.

- **Fot. 63**

Maj 2018. Wizyta Mosze Berlina (pośrodku) i jego córki Odellii w Jędrzejowie. Z lewej strony kuratorka wystawy – Klaudia Kwiecińska. Wspólne oglądanie judaików w zbiorach Muzeum im. Przytkowskich w Jędrzejowie. Fot. Jan Przytkowski.

A visit by Moshe Berlin (in the center) and his daughter Odelia in Jędrzejów. On the left side Klaudia Kwiecińska – exhibition curator. May 2018.

ביקור משה ברלין ובתו אודליה בינדז'יוב. מאי 2018.

- **Fot. 64** ● Źródło: Archiwum prywatne Exequiela Siddiga

Czerwiec 2023. Wizyta Exequiela Siddiga z Argentyny (po lewej) w Jędrzejowie. Po mieście oprowadzał go Jan Gienza.

A visit by Exequiel Siddig in Jędrzejów. June 2023.

ביקור של אסקיאל סידדיג בינדז'יוב. יוני 2023.

- **Fot. 65**

81. Rocznica zagłady getta w Jędrzejowie. Upamiętnienie na cmentarzu.

81st Anniversary of the extermination of the ghetto in Jędrzejów. Commemoration at the cemetery.

81 שנים אחרי השמדת הגטו בינדז'יוב. הנצחה בבית העלמין.

- **Fot. 66** ● Ze zbiorów Muzeum im. Przytkowskich w Jędrzejowie

Jędrzejów, ulica Rakowska. Weterynarz Franciszek Adamowicz z pracownikami rzeźni, 1910 r.

Jędrzejów, Rakowska street. Veterinarian Franciszek Adamowicz with slaughterhouse workers, 1910.

ינדז'יוב, רחוב רקובסקה. וטרינר פרנצישק אדמוויץ' ועובדים מבית מטבחים, שנת 1910.

- **Fot. 67**

Plakat wystawy „Donersztik in Jendrzew. Żydzi z Jędrzejowa”. Projekt: Artur Smerkowski.

A poster promoting the exhibition "Donersztik in Jendrzew. Jews from Jędrzejów".

כרוזה לקידום התערוכה "דונערשטיק אין יענדזשעוואו. יהודים מינדז'יוב".

- **Fot. 68**

Potomkowie Jechiela Lewiego – jego syn Dawid ze Stanów Zjednoczonych (po lewej) oraz wnuk Jechuda (po prawej) z Izraela. Przeglądają książki na wystawie. Listopad 2022 r.

Visiting descendants of Jechiel Lewi – his son David from the United States (left) and grandson Yechuda (right) from Israel. They browse the books on display. November 2022.

ביקור צאצאיו של יחיאל לואי - בנו דוד מארצות הברית (משמאל) ונכדו יהודה (מימין) מישראל. הם מעיינים בספרים המוצגים. נובמבר 2022.

- **Fot. 69**

Córka Marii Szpilberg (druga z prawej) Nelly Rubin z Izraela na wystawie. Po lewej mąż Stefan. Towarzyszą im Danuta Borucka (muzeum) oraz Jan Giemza (nauczyciel SP nr 4 w Jędrzejowie). Grudzień 2022 r.

A visit by Maria Szpilberg's daughter (second from the right) Nelly Rubin from Israel in Jędrzejów. On the left is her husband Stefan. They are accompanied by Danuta Borucka (the museum) and Jan Giemza (teacher of the Primary School No. 4 in Jędrzejów). December 2022.

ביקור של בתה של מריה שפילברג (שנייה מימין) נלי רובין מישראל בינדז'יוב. משמאל בעלה סטפן. הם מלווים על ידי חברים מינדז'יוב. דצמבר 2022.

- **Fot. 70, 71, 72, 73, 74**

Widoki wystawy „Donersztik in Jendrzew. Żydzi w Jędrzejowie”. Fot. Jan Przytkowski. Exhibition space.

תערוכה.

■ Podziękowania

Serdecznie dziękuję potomkom jędrzejowskich Żydów za podzielenie się ze mną swoimi osobistymi historiami. Zaprośili mnie do współdzielenia świata pełnego wspomnień, nostalgii, radości i łez. To oni nadali sens tworzonych przeze mnie wystawie i jej kontynuacji w postaci albumu. Pozwolili przeniknąć się teraźniejszości i przeszłości.

Dziękuję za dotychczasowe wsparcie, zaangażowanie i ożywianie dawnego żydowskiego Jędrzejowa zespołowi Muzeum im. Przypkowskich w Jędrzejowie, przedstawicielom Gminy Jędrzejów, nauczycielom i uczniom z jędrzejowskich szkół, redakcji Radia z Qlturą, wszystkim współpracującym ze mną wolontariuszom oraz pasjonatom.

Osobiście dziękuję rodzicom, rodzinie, przyjaciołom i każdej życzliwej osobie, która pojawiła się na mojej drodze i wspierała mnie w czasie każdej inicjatywy.

Na końcu dziękuję również sobie. Za pasję, wytrwałość i trud pracy.

■ Spis treści

Czy mogę Cię zabrać w podróż? [WSTĘP]	3
Początki osadnictwa Żydów w Jędrzejowie	9
Rozwój osadnictwa. Demografia	10
Instytucje gminne	19
Spółceństwo Żydów jędrzejowskich	28
Zagłada Żydów jędrzejowskich	44
Obóz pracy przymusowej w Skarżysku Kamiennej „HASAG”	50
Po wojnie	53
Pamięć	60
„Donersztik...” w Muzeum	65
Bibliografia	75
Wspomnienia z „Księgi Pamięci jędrzejowskich Żydów” – KOD QR / Polish translations of „Jędrzejów Memorial Book”	77
Muzyka w wykonaniu Mosze i Odellii Berlin – KOD QR / Music by Moshe and Odelia Berlin	78
History of Jewish community in Jędrzejów	79
ההיסטוריה של קהילת ינדז'יוב	85
Wykaz fotografii / List of photos / רשימת תמונות	91
Podziękowania	103

Jędrzejów

ינדז'יוב

יענדשעוו

Świt, ulice i zaułki są jeszcze puste.

Z daleka słyhać tylko rzenie konia – to pierwszy sygnał,
że przybyto (...) Z drugiej strony słyhać skrzypienie drzwi.

Żydowski Jędrzejów już się zbudził.

**TOWARZYSTWO
PRZYJACIÓŁ MUZEUM
IM. PRZYPKOWSKICH
W JĘDRZEJOWIE**

